

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Diplomová práce

2013

Martin Šmejč

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Martin Šmejc

**Koncepce obnovy Jugoslávie po druhé
světové válce**

Diplomová práce

Praha 2013

Autor práce: **Martin Šmejc**

Vedoucí práce: **PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc.**

Rok obhajoby: **2013**

Bibliografický záznam

ŠMEJC, Martin. *Koncepce obnovy Jugoslávie po druhej svetovej valce*. Praha, 2013. 80 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc.

Abstrakt

Téma koncepcí obnovy Jugoslávie po druhej svetovej valce spočíva v analýze troch rôznych fenoménů. Najdôležitejším faktorom, ktorý za druhej svetovej valky určoval vývoj Jugoslávie, boli komunističtí partyzáni pod vedením Josipa Broze Tita, jejichž vize o podobe poválečnej Jugoslávie byly detailně formulovány na druhém zasedání AVNOJ v listopadu 1943 v bosenskom městě Jajcích. Jak podle těchto vizí měla po skončení druhej svetovej valky obnovená Jugoslávie vypadat, a co se v konečném důsledku z partyzánských představ podařilo uskutečnit je jedna z otázek, na které se tato diplomová práce pokusí odpovědět.

Druhým zkoumaným fenoménem budou koncepce poválečnej obnovy Jugoslávie královských vlád v exilu. Exilové koncepce obnovy Jugoslávie jsou pro toto téma stejně důležité, jako ty partyzánské. Důvodem je skutečnost, že až do března 1945, kdy byla na základě dohody Tito-Šubašić vytvořena sjednocená koaliční vláda ze zástupců královského exilu a partyzánů, měli v mezinárodním kontextu legitimitu vystupovat ve jménu Jugoslávie výlučně Jugoslávské královské vlády v exilu.

Třetí zkoumanou rovinou bude vliv tří spojeneckých velmocí na dění na jugoslávském prostoru. Míra vlivu Spojených států, Sovětského svazu a Spojeného království na vývoj situace v Jugoslávii a snahy partyzánů a královského exilu o realizaci jejich představ o poválečnej podobě země je třetím tématem této diplomové práce.

Abstract

The topic “Conception of reconstruction of Yugoslavia after WW II.” covers three different phenomena. The most important factor, that determined the development of Yugoslavia during the WW II., was the coming to power of the communist Partisans led by Josip Broz Tito. Their vision of Yugoslavia’s reconstruction after the war was defined during the second session of the AVNOJ in Bosnian town Jajce in November 1943. How should according to those visions reconstructed Yugoslavia look like is one of the research questions this thesis is going to answer.

The second phenomenon touches upon the conceptions of Yugoslavia’s reconstruction by the royal Yugoslav governments in exile. Their project was quite as important as of the Partisans. Their importance resides in the fact that until March 1945, when a united government of Royalists and Partisans based on Tito-Šubašić agreement was created, the government in exile were considered as the only legitimate representatives of Yugoslavia.

The third analyzed phenomenon is the impact of the three Allied powers on the situation of Yugoslavia until 1948. The third question posed in this analysis will determine the scope of influence of the USA, UK and USSR on the development of Yugoslavia – namely on the Partisans’ and Royalists’ efforts to realize their visions of postwar Yugoslavia.

Klíčová slova

Partyzáni, jugoslávské exilové vlády, Tito, velmoci, Spojené státy, Spojené království, Sovětský svaz, politické změny, změny hranic

Keywords

Partisans, Yugoslav exile governments, Josip Broz Tito, The great powers, United States, United Kingdom, Soviet Union, political changes, border changes

Rozsah práce: 163 118 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 17. května 2013

Martin Šmejc

Poděkování

Na tomto místě chci poděkovat za laskavou pomoc profesoru dr. Ljubodragu Dimićovi z Filozofické fakulty bělehradske univerzity, díky kterému mi bylo umožněno studium primárních pramenů z Archívu Jugoslávie a Diplomatického archívu Ministerstva zahraničních věcí Srbska. Zároveň chci také poděkovat vedoucímu této práce, PhDr. Miroslavu Tejchmanovi, DrSc. za čas a odbornou pomoc, které mi při psaní této diplomové práce poskytl

Institut mezinárodních studií

Teze diplomové práce [doplňte formulář tezí podle zadání institutu]

[Zde vložte teze práce.]

Obsah

Úvod.....	11
1 Královské vlády v exilu.....	18
1.1 Vláda Dušana Simoviće	18
1.2 Vláda Slobodana Jovanoviće	20
1.3 Vláda Božidara Puriće.....	22
1.4 Vláda Ivana Šubašiće	27
2 Partyzánský odboj	30
2.1 Formování nové vlády.....	31
2.2 Teritoriální vize.....	41
2.2.1 Makedonská otázka.....	41
2.2.2 Přímoří, Terst, Julská krajina.....	44
3 Role spojeneckých velmocí na jihoslovanském prostoru.....	49
3.1 SSSR	50
3.2 USA.....	56
3.3 Spojené království.....	64
Závěr	72
Summary	77
Seznam použitých pramenů a literatury	79

Úvod

Obnova Jugoslávie po druhé světové válce představuje velmi specifickou a komplexní problematiku především proto, že Jugoslávie do války vstupovala s jednou legitimní vládou, ale v jejím průběhu se vedle oficiální Jugoslávské královské vlády v exilu na mezinárodní scéně o své místo přihlásila i Rada národního osvobození Jugoslávie (NKOJ), kterou na okupovaném území založili členové nejdůležitějšího odbojového hnutí – Titových partyzánů.

Ačkoliv partyzáni představovali rozhodující vojenskou sílu na jugoslávském území, jejich představy o poválečné podobě země neměly žádnou cenu, pokud by Tito a NKOJ nebyli přiznání mezinárodním společenstvím jako legitimní představitelé země. Této výsadě se v té době těšila pouze královská vláda v exilu. Za zprostředkování velmocí tak v budoucnu měla být vytvořena koaliční vláda, která by Jugoslávii vyvedla z války. Nicméně, stejně jako partyzáni i představitelé exilu měli svoje vize o poválečné podobě země. Zdali se nějak koncepce obnovy těchto dvou rozdílných složek jugoslávské společnosti shodovaly, je jednou z otázek, na které se tato práce pokusí odpovědět.

Téma koncepcí obnovy Jugoslávie jsem pro svoji diplomovou práci zvolil s ohledem na předchozí studium. Během něj jsem se detailně zabýval především otázkou mezinárodního postavení Jugoslávie na sklonku druhé světové války, přičemž zvláštní důraz byl kladen na problematiku mezinárodního uznání jugoslávských teritoriálních změn. K výběru tématu koncepcí obnovy Jugoslávie mě vedla i skutečnost, že téma samo o sobě v níže uvedených specifikacích v českém akademickém prostředí ještě nebylo zpracováno.

Téma je geograficky vymezeno územím předválečného území Království Jugoslávie a příhraničních oblastí okolních států, na která si v průběhu války, s odvoláním na etnické hledisko a právo národů na sebeurčení, dělaly nároky na jedné straně královské exilové vlády, nebo národněosvobozené hnutí na straně druhé. Konkrétně se jedná o, pod Rakousko spadající, Korutany, Julskou krajinu se svým zázemím, Benešské Slovinsko, pobřežní oblasti východního Jadranu a historický region Makedonie, jenž byl od konce Balkánských válek rozdělen mezi Bulharsko, Řecko a Srbsko, respektive Království Jugoslávie.

Ačkoliv je z hlediska archivních dokumentů relevantní analyzovat partyzánské představy až od roku 1943, kdy byly formulovány na II. zasedání Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ) v Jajcích, začátek zkoumaného období je stanoven na rok 1941. Je tomu tak proto, že exilové vlády, jakožto jeden ze zkoumaných elementů, byly aktivní od dubna roku 1941, kdy bylo Království Jugoslávie vojensky poraženo a vláda Dušana Simoviće odešla do exilu. Horní hranici zkoumaného období představuje rok 1948. Důvodem pro takové vymezení je počátek roztržky Tito-Stalin, která Jugoslávii ostrakizovala z východního bloku komunistických států a přiřkla jí místo v tzv. šedé zóně mezi Západem a Východem. Rok 1948 tak představuje konec periody, během které lze sledovat kontinuitu ve vlivu mocnosti na dění na jugoslávském prostoru.

V práci se pokusím odpovědět na tři výzkumné otázky, které jsou ze své podstaty provázané. První z nich lze formulovat následovně: „Jaké byly představy Titových partyzánů o poválečné podobě Jugoslávie a do jaké míry se tyto představy podařilo uskutečnit?“ Druhá výzkumná otázka ve znění „Shodovaly se některé z partyzánských představ s koncepcemi exilových královských vlád?“ přímo propojuje a analyzuje představy dvou nejdůležitějších elementů vnitropolitického vývoje Jugoslávie. Zahraničněpolitický kontext a jeho vliv na průběh a realizaci vnitřních změn na jugoslávské scéně řeší třetí výzkumná otázka formulovaná: „Jaká byla role spojeneckých velmocí při vytváření a především při následných snahách o uskutečňování zmíněných představ představitelů jihoslovanského státu?“. Odpověď na výše zmíněné otázky budu hledat na základě přístupu zkoumaných elementů ke dvěma hlediskům týkajících se koncepce obnovy Jugoslávie. Prvním z nich je státoprávní hledisko, konkrétně vize administrativního rozdělení země a státního zřízení. Druhé hledisko spočívá v představách o podobě státních hranic Jugoslávie po druhé světové válce, respektive tedy o územích, která podle partyzánů a podle exilových vlád měla být po válce součástí jihoslovanského státu.

Metodologie, kterou se na výše formulované výzkumné otázky pokusím odpovědět, bude spočívat v komplexní analýze dostupných primárních zdrojů a sekundární literatury. Tato analýza bude v závěru práce obsahovat prvky komparace, neboť bude nezbytné porovnat koncepce obnovy Jugoslávie z pohledu partyzánů a jugoslávských royalistů. Komparačních prvků se však v práci celkově nebude vyskytovat mnoho, jelikož předchozí výzkumy velmi často naznačovaly, že

některé prvky exilových koncepcí byly ad hoc převzaty od národněosvobozenického hnutí.

Při provádění analýzy bude v rámci celé práce postupováno chronologicky. Nabízela se i postup podle výše zmíněných tematických hledisek (hranice, státoprávní uspořádání), ale vzhledem k tomu, že práce je postavena především na informacích získaných z primárních pramenů, bylo v zájmu dosažení efektivnějšího a přehlednějšího zmapování vývoje koncepcí a činností u všech zkoumaných elementů – tedy jak u partyzánů, tak i královských vlád a velmocí, zvoleno chronologické hledisko. Jsem si vědom, že tento postup se úplně neshoduje s pořadím, v jakém jsou položeny výzkumné otázky, nicméně partyzáni, ačkoliv tvoří nejpodstatnější fenomén pro tuto práci, musí být analyzováni teprve po zpracování tématu exilových vlád.

Z výše zmíněných důvodů vyplývá i zvolená struktura diplomové práce. Po úvodní části bude následovat kapitola zabývající se jugoslávskými královskými vládami v exilu. Její další členění na podkapitoly bude provedeno v závislosti na tom, kdo zastával post exilového premiéra. Tato struktura by tak předpokládala i podkapitulu pojednávající o vládě pod vedením Miloše Trifunoviće. Taková kapitola však nebude zařazena ze dvou důvodů. Prvním z nich je fakt, že Trifunović byl předsedou exilové vlády pouhých 46 dní. Během tohoto velmi krátkého období se nedá předpokládat zásadní změna ideologického, či politického směřování královského exilu v Londýně. Druhým důvodem je skutečnost, že při výzkumu primárních pramenů nebyl nalezen žádný dokument, který by se v souvislosti s jeho vládou relevantně vztahoval k tématu této práce. Druhou kapitolu tvoří partyzánský odboj a jeho koncepce obnovy Jugoslávie. O vlivu a roli spojeneckých velmocí na jugoslávském prostoru pojednává třetí část práce, jež je rozdělena do tří podkapitol věnovaných postupně Sovětskému svazu, Spojeným státům a Spojenému království. Přestože se jedná o analýzu s prvky komparace, práce neobsahuje samostatnou kapitolu, ve které by byly komparovány dílčí výsledky analýzy. Komparace jednotlivých fenoménů i s jejich vyhodnocením je tak provedena v závěru práce.

Drtivá většina diplomové práce je založena na primárních zdrojích, které v tomto případě představují archivní dokumenty. V přístupu k primárním dokumentům také spočívalo největší úskalí při psaní této práce. Původní dokumenty z období 1941 – 1948 se nacházejí v Bělehradě, konkrétně v Archivu Jugoslávie, Vojenském archivu a Diplomatičeském archivu Ministerstva zahraničních věcí Srbska,

který po rozpadu Jugoslávie převzal archiv po svazovém ministerstvu zahraničí. V průběhu studijního pobytu v Bělehradě mi kolegové z Filozofické fakulty Univerzity v Bělehradě a srbského Ústavu pro soudobé dějiny velmi pomohli v mém výzkumu, když mi dali k dispozici svoji knihovnu a především mi poskytli důležitá doporučení, díky kterým jsem měl možnost pracovat přímo nezbytnými primárními dokumenty.

Vojenský archiv pro mne bohužel zůstal uzavřen, nicméně fondy ve zbylých dvou archívech mi v konečném důsledku poskytly dostatek materiálu ke kvalitnímu zpracování diplomové práce. V Archivu Jugoslávie jsem informace čerpal ze tří fondů. Fond 103 převzal archivní dokumenty exilových vlád a velmi dobře tak dokládá činnost královského exilu. Fond 507 obsahuje dokumentaci ÚV Komunistické strany Jugoslávie a sbírka 730 dokumenty vztahující se k NKOJ. V Diplomatickém archivu Ministerstva zahraničí Srbska jsem dostal k nahlédnutí kompletní dokumentaci dokládající vzájemnou komunikaci Jugoslávie a spojeneckých velmocí v letech 1945 – 1948.¹ Tyto fondy tvořily hlavní zdroj informací pro analýzu vlivu velmocí na jugoslávský prostor po ukončení druhé světové války – zejména pak co se mírových konferencí a změny jugoslávských hranic týče.

Sekundární literatura měla při práci de facto podpůrnou funkci a ve většině případů mi poskytovala především nezbytnou znalost širšího historického kontextu zkoumané problematiky. Největší část sekundárních zdrojů pochází z prostoru bývalé Jugoslávie. U literatury napsané ještě v době FLRJ, respektive SFRJ spočívá největší úskalí v možnosti kritiky za tendenčnost (glorifikace partyzánského hnutí a zanedbávání, či neobjektivnost vůči královským vládám). Možné tendenčnosti zpracovávaných zdrojů jsem si plně vědom a k literatuře je přístupováno s adekvátní mírou kritičnosti. Na druhé straně je tato literatura velmi cenná vzhledem ke zdrojům, ze kterých vychází – jednak jsou to materiály Vojenského archivu, kam autor diplomové práce neměl možnost přístupu. Dále pak prameny, které byly v Archivu Srbska, jehož fondy byly z velké části zničeny při intervenci NATO

¹ Dokumentace vztahů a komunikace Bělehradu s velmocemi je ve sbírkách Diplomatického archivu ohraničena rokem 1945, neboť dokumenty datované před tímto rokem jsou zařazeny ve fondech Archivu Jugoslávie.

v březnu 1999. V neposlední řadě se tu jedná o informace, které autoři sekundární literatury získali od přímých účastníků popisovaných dějů.

Kniha „*Východ*“², jejímiž autory jsou fundovaní pracovníci Institutu mezinárodních studií FSV UK, mi stejně jako publikace „*Popely ještě žhavé*“³ od Karla Durmana pomohla zasadit téma do dobového zahraničněpolitického kontextu a pochopit širší dějinné souvislosti. Kniha chorvatského akademika Vojmira Kljakoviće „*Drugo zasjedanje AVNOJ-a i saveznici*“⁴ se ukázala být nadmíru užitečným zdrojem z hlediska přesných informací, které se vztahovaly k bezprostředním spojeneckým komentářům na II. zasedání AVNOJ v Jajcích.

Publikace „*Tito – životopis otce Jugoslávie*“⁵ od Brita Jasperra Ridleyho popisuje vynikajícím způsobem život maršála Josipa Broze Tita. Knize na kvalitě neubírá ani skutečnost, že je psaná beletristickou formou. Díky tomu, že do ní autor zakomponoval i informace získané rozhovory s Titovým někdejším nejbližším spolupracovníkem Milovanem Đilasem, je Ridleyho publikace o to přínosnější a autentičtější.

Texty „*Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svejskog rata*“⁶ od Dušana Plenči a „*Državnopravno značenje odluka Okružnog NOO-a za Istru, ZAVNOH-a i AVNOJ-a o sjedinjenju Istre s Hrvatskom i Jugoslavijom*“⁷ od Hodimira Sirotkoviće byly oba publikovány na začátku 60. let minulého století a mají kvalitní heuristickou základnu. Informace z nich tak pro mě byly velmi užitečné.

Branko Petranović je autorem publikací „*Balkanska federacija 1943-1948*“⁸ a „*Bitka za Banjaluku i opšti vojno-politički kontekst situacije na Balkanu u Septembru 1944*“⁹. Autor, národností Černohorec, byl předním profesorem historie na bělehradské Filozofické fakultě a studiu historie Jugoslávie věnoval celý svůj

² VYKOUKAL, Jiří et. al. *Východ*. Libri, Praha 2000.

³ DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé. Díl I*. Karolinum, Praha 2004.

⁴ KLJAKOVIĆ, Vojmir. V: *Nastava povijesti br.3-4/1978*, Školska knjiga Zagreb, Zagreb 1978.

⁵ RIDLEY, Jasper. *Tito – životopis otce Jugoslávie*. Dialog, Liberec 1995.

⁶ PLENČA, Dušan. *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svejskog rata*. Institut društvenih nauka, Beograd 1962.

⁷ SIROTKOVIĆ, Hodimir. *Državnopravno značenje odluka Okružnog NOO-a za Istru, ZAVNOH-a i AVNOJ-a o sjedinjenju Istre s Hrvatskom i Jugoslavijom*. Publikováno v: *Nastava povijesti br.3-4/1978*, Školska knjiga Zagreb, Zagreb 1978

⁸ PETRANOVIĆ, Branko. *Balkanska federacija 1943-1948*, Zaslun, Beograd 1991.

⁹ PETRANOVIĆ, Branko. *Bitka za Banjaluku i opšti vojno-politički kontekst situacije na Balkanu u Septembru 1944*. Univerzitet „Đuro Pucar Stari“ Banjaluka, Banjaluka 1985.

život. Jeho knihy jsou nepostradatelným zdrojem pro každého, kdo se zabývá tématem spojeným s Jugoslávií v období druhé světové války a po ní. Oproti své bakalářské práci, kde mi dílo profesora Branka Petranoviće bylo největším zdrojem informací, jsem při zpracování této práce použil pouze 2 zmíněné publikace. Důvodem je skutečnost, že při rešerši zdrojů jsem tentokrát, na rozdíl od minulé zkušenosti, získal přístup i k primárním pramenům, které jsem dříve dohledával právě v Petranovićových knihách.

Slovinský historik Jože Pirjevec, narozený roku 1940 v Terstu, je členem slovinské Akademie věd a umění a v současné době jeden z nejznámějších historiků na západním Balkáně působící na katedře historie na Univerzitě v Přímoří nacházející se v Kopru. Kniha „*Jugoslavija 1918-1992*“¹⁰ je snahou o zmapování historie jihoslovanského státu. Mezi její částečné nevýhody patří sklon věci hodnotit ze slovinského úhlu pohledu a akcentovat právě problematiku Slovinska. Druhou publikací profesora Pirjevce, kterou jsem pro práci použil, je kniha „*Trst je naš!: boj Slovencev za morje (1848-1954)*“¹¹. S ohledem na jejího autora mohu prohlásit, že pro studium problematiky přístavu Terst je tato kniha ideálním zdrojem.

Mezi nejnovější publikace, které jsem během svého výzkumu upotřebil, patří kniha od autorů Katsanose a Pantelićové „*Makedonsko pitanje u jugoslovensko-grčkim odnosima*“¹², která byla vydána v loňském roce v rámci odborných knih Archívu Jugoslávie. Autoři se v knize velmi detailně zabývají problematikou jugoslávsko-řeckých vztahů, které byly od konce druhé světové války zatíženy otázkou rozděleného regionu historické Makedonie. Jen o rok starší než Katsanosova kniha je publikace „*Tršćanska kriza 1945 – 1954*“¹³, která byla vypracována odborníky ze srbského Ústavu pro soudobé dějiny. Tato kniha mi spolu s publikacemi Jože Pirjevce byla nejlepším zdrojem pro studium problematiky Terstu.

Z hlediska faktografie je u této diplomové práce třeba zdůraznit dva důležité body. V první řadě je to fakt, že autor práce si je vědom toho, že královská exilová vláda sídlila velmi dlouho v Káhiře a až později se přesunula do Londýna. Ve

¹⁰ PIRJEVEC, Jože. *Jugoslavija 1918-1992*. Založba Lipa, Koper 1995.

¹¹ PIRJEVEC, Jože. *Trst je naš! : boj Slovencev za morje (1848-1954)*. Nova revija, Ljubljana 2007.

¹² KATSANOS, Konstantinos, PANTELIĆ, Nada. *Makedonsko pitanje u jugoslovensko-grčkim odnosima*. Arhiv Jugoslavije, Beograd 2012. Str. 7.

¹³ BOGETIĆ, Dragan. DIMITRIJEVIĆ, Bojan. *Tršćanska kriza 1945 – 1954*. Institut za savremenu istoriju, Beograd 2009.

spojitosti s exilovou vládou je však v textu jako její sídlo v drtivé většině případů zmiňován Londýn. Tento koncept byl zvolen s ohledem na skutečnost, že Londýn byl synonymem jakéhosi protihráče partyzánů a to jak v případě vlády Spojeného království, tak i exilových Jugoslávských královských vlád. Druhý bod se týká citovaných pasáží ať už z primárních, či sekundárních zdrojů v cizím jazyce. Citace jsou přeložené svépomocí a autor práce ručí za to, že význam je vždy zachován, tak, aby překlad byl ve shodě s originálním textem.

Téma koncepcí obnovy Jugoslávie by, s ohledem na historický kontext daného geografického prostoru, bylo vhodné zpracovat i v období po roce 2000, kdy se mezi národy bývalé Jugoslávie začala rozšiřovat vlna „jugonostalgie“. Takové vymezení tématu by z dnešního pohledu jistě mělo očividnější význam, než koncepce obnovy Jugoslávie v době po druhé světové válce. Nicméně, problematika jugoslávské rekonstrukce ve 40. letech minulého století má i přes svůj historický charakter velký přesah do současné doby. Tento přesah spočívá v otázce vytyčení hranic obnovené Jugoslávie po roce 1945.

Díky tomu, že v průběhu druhé světové války byla k jugoslávskému území připojena území na východním pobřeží Jadranského moře a ve východní části Julské krajiny, jež byla obývána především slovanským živlem, nedošlo při secesi Chorvatska a především Slovinska v 90. letech ke zpochybnění státní hranice s Itálií. Stejně tak se Srbsko nemuselo potýkat s bulharskými nároky na východní části země v Pirotském okrese. Díky tomu, že po konci druhé světové války byly ze strany Titova režimu poměrně přesně vytyčeny hranice s okolními státy, které byly považovány za definitivní, nedošlo při jugoslávské občanské válce ke zpochybnění rozhraničení s okolními státy. Na rozdíl od státní hranice bývalé Jugoslávie, která se ukázala jako pevná, však v následujících letech mnohokrát došlo ke vzájemným hraničním sporům mezi bývalými státy federace. Například na jadranském pobřeží k nim několikrát došlo mezi Slovinskem a Chorvatskem kvůli stanovení hranic na moři, Chorvatskem a Bosnou a Hercegovinou kvůli oblasti Neumu a nejmarkantnějším příkladem je odtržení Kosova od Srbska z roku 2008. Pro mezinárodní společenství tak vývoj událostí na jugoslávském prostoru během druhé světové války má nepopíratelný význam i v moderní době.

1 Královské vlády v exilu

Královské vlády, které mezi lety 1941 a 1944, respektive 1945 působily v exilu, představují zajímavý, přesto méně známý fenomén. Svoji zásluhu na tom má především fakt, že v poválečném období bylo toto téma v socialistické Jugoslávii do značné míry tabu a tehdejší historiografie se v drtivé většině případů věnovala zpracovávání historie partyzánského hnutí odporu, která měla spoluutvářet základ pro společnou jugoslávskou identitu.¹⁴ V současné době se však na prostoru bývalé Jugoslávie objevuje čím dál více nových publikací a výzkumných projektů, které se tématem exilových vlád detailněji zabývají.¹⁵

1.1 Vláda Dušana Simoviće

První královskou vládou Jugoslávie, která nese označení „exilová“, je vláda generála Dušana Simoviće. Po událostech ze 27. března 1941¹⁶ stál generál jugoslávského královského letectva Dušan Simović v čele státního převratu, který znamenal konec hegemonie regenta prince Pavla Karađorđevića a vlády dosavadního premiéra Dragiši Cvetkoviće. Jugoslávie však byla 6. dubna 1941 napadena silami Osy a Simovićova vláda byla spolu s královskou rodinou nucena opustit zemi. Přes Řecko, Jeruzalém a Káhiru se nakonec představitelé poraženého a reálně již neexistujícího Království Jugoslávie dostali do Londýna, kde jim britská vláda až do konce válečného konfliktu poskytovala azyl.

¹⁴ „Jugoslávskou identitou“ zde rozumíme pocit sounáležitosti s Titem vedenými partyzány, kteří vedli boj nejen za osvobození Jugoslávie od německé okupace, ale také za definitivní konec starého královského režimu, který spočíval v unitarismu země a zanedbávání otázky národnosti a jejích rovnoprávnosti.

¹⁵ Z pochopitelných důvodů se dnes tímto tématem zabývají v největší míře srbští historici. Exilové vlády během války představovaly, kromě četnického hnutí, jediný prvek continuity s meziválečnou Jugoslávií krále Aleksandra Karađorđevića a byly až na výjimku, kterou představoval Chorvat Ivan Šubašić, vedeny srbskými politiky. Pro soudobé Srbsko, sužované zahraničněpolitickou krizí v podobě Kosova, tak téma exilových vlád představuje dějinnou kapitolu, která odkazuje k dobám, kdy jugoslávský prostor vedla srbská dynastie a politická elita, těžící z odkazu Nikoly Pašiće, měla ve světě stále dveře otevřené.

¹⁶ 25. března přistoupila Jugoslávie k Paktu tří, což vyvolalo nebývalou bouři občanských nepokojů a protestů po celé zemi, obzvláště pak v Bělehradu. Protestující požadovali okamžité odstoupení Cvetkovićovy vlády a odstoupení od Paktu. Této situace využila skupina proanglicky orientovaných politiků a 27. března provedla státní převrat. Výsledkem však nebylo odstoupení od Paktu, nýbrž neobratná snaha o neutrální politiku, jejíž součástí bylo mimo jiné i ujištění Berlína o splnění závazků vyplývajících z dříve podepsaných smluv.

Z hlediska koncepcí a představ o poválečné obnově Jugoslávie nám Simovićova vláda bohužel mnoho nenabízí. Objektivně vzato však ani nemůže. Jen těžko si lze představit období, kdy je politická elita poraženého státu nucena přijmout realitu exilu, adaptovat se v cizím prostředí a řešit logistické problémy s tím spojené. Samozřejmě, že tyto záležitosti jsou z hlediska tématu této práce nepodstatné, avšak je třeba mít na paměti podmínky, ve kterých se Simovićova vláda po opuštění jugoslávského prostoru nacházela. Rovněž mezinárodní kontext v druhé půli roku 1941 Jugoslávčům rozhodně nenabízel optimistický výhled do budoucnosti. Válka v severní Africe nebyla pro Spojené království zdaleka vyhraná, německé ponorky způsobovaly námořním konvojům zásobujícím britské ostrovy značné potíže, Spojené státy stále trvaly na své neutralitě, Sovětský svaz se zoufale snažil zastavit Wehrmacht při jeho postupu na Moskvu a na jugoslávském teritoriu v danou dobu nemůže být řeč o výraznějším hnutí odporu¹⁷, natož o jednotné národněosvobozené frontě.

Vezmeme-li tedy v potaz všechny výše zmíněné okolnosti, není s podivem, že jugoslávští royalisté v první fázi exilu nehýřili představami o poválečné podobě vlastní Jugoslávie. To dokládá i pouze zčásti konkretizovaná formulace, kterou použil předseda exilové vlády generál Simović ve svém projevu na londýnském rádiu dne 27. června 1941: „(...) vítězstvím velikých západních demokracií budou do naší domoviny zahrnuty všechna území, na kterých žijí Jihoslované – Istrie, Tesrt, Gorice, Zadar i všechna ostatní jugoslávská národní teritoria.“¹⁸

Z výše zmíněného Simovićova prohlášení je zřejmá schopnost royalistů konkretizovat pouze oblasti, o která Jugoslávie přišla na začátku 20. let ve prospěch Itálie. Jakékoliv další územní nároky, které by se v budoucnu mohly objevit, jsou zde zahrnuty do všeobíhající formulace, která však v pozdějších letech nebude cizí ani komunistickým partyzánům.

O tématu státoprávního uspořádání Jugoslávie po válce nenalezneme v dokumentech Simovićovy vlády prakticky žádné zmínky. V materiálech Archívu Jugoslávie je však přepis interview krále Petra II., které 30. září 1941 v Manchesteru poskytl novinám Daily Dispatch. Král se v rozhovoru dotkl mimo jiné i tématu poválečného uspořádání Jugoslávie. Konkrétně řekl: „Je těžké v tuto chvíli říkat, jak

¹⁷ V tomto případě hnutím odporu rozumíme odboj, který by se hlásil ke králi Petru II. a jeho vládě.

¹⁸ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 3/30/ 9/1-1

bude Jugoslávie po válce uspořádaná. To nebude záviset jen na plánech mé vlády, ale také na vůli celého mého národa. Jedno vím jistě, a to, že se musíme starat, aby nikdy nedošlo do odcizení mezi korunou a národem. Dějiny ukázaly, že to vždy představovalo nebezpečí a vedlo k neštěstí. Já budu vždy trvat na tom, aby vládu vykonávali ti, kteří skutečně zastupují národ i veřejné mínění. Vyjádřeno jazykem politiky, je potřeba, aby země byla vždy věrným odrazem širších vrstev obyvatelstva a jejich směřování.^{19,20}

Dušan Simović vykonával úřad předsedy exilové vlády do ledna 1942, kdy jej v úřadu vystřídal Slobodan Jovanović.

1.2 Vláda Slobodana Jovanoviće

V první půli ledna 1942 proběhla v Londýně reorganizace jugoslávské exilové vlády, přičemž zásadní byly 2 personální změny. První se týkala pozice ministerského předsedy. Generál Dušan Simović byl nahrazen bělehradským intelektuálem Slobodanem Jovanovićem²¹, který v předchozí vládě zastával post místopředsedy. Důvody, které vedly krále Petra k odvolání Simoviće, nejsou do detailu známy. Lze však předpokládat, že tou dobou se již začal plně projevovat vliv, který měli na chod jugoslávských exilových vlád i počínání krále britští politici, v první řadě pak premiér Winston Churchill.²²

Druhou a mnohem podstatnější změnou ve vládě bylo jmenování Dragoljuba „Draži“ Mihailoviće do pozice ministra armádních, námořních a leteckých sil.

¹⁹ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 3/28/ 36/7-2

²⁰ Králův výrok v roce 1941 s největší pravděpodobností větší pozornost nevzbudil. Dá se však předpokládat, že o tři roky později by Petr II. stejná slova, s ohledem na rostoucí podporu komunistů u jugoslávského obyvatelstva a čím dál zřetelnější orientaci spojeneckých vlád na Tita, nevolil.

²¹ Slobodan Jovanović byl srbský spisovatel, právník a historik. V meziválečném období působil především jako profesor a později i jako rektor na Univerzitě v Bělehradu. Mezi elitou z období první Jugoslávie patřil k výrazně prozápadním politikům. Po válce byl v rámci procesu s Mihailovićem a dalšími představiteli exilu a četnického hnutí odporu odsouzen k mnohaletému žaláři a ztrátě veškerých občanských a politických práv. Trest nenastoupil, protože do konce života zůstal v londýnském exilu. Jovanović byl v Srbsku veřejně rehabilitován teprve v roce 2007 a v současné době nese jeho podobiznu bankovka o nejvyšší nominální hodnotě v zemi (5000 dinárů). Tyto skutečnosti mají, stejně jako zpracovávání tématu emigrantské vlády, velký význam v současném Srbsku, které se tímto způsobem vyrovnává se svojí minulostí i stále probíhající sociálněpolitickou transformací.

²² Jak již bylo řečeno, Simović se stal premiérem po státním puči, na který měly velký vliv britské elementy v Jugoslávii. Je tedy pravděpodobné, že poté, co se ukázalo, že se Simović nedistancoval od přistoupení Jugoslávie k Paktu Tří, a tedy dostatečně nesplnil očekávání o své zahraničněpolitické orientaci na Spojené království, projevil Londýn svůj názor na obsazení pozice jugoslávského předsedu vlády. (*Tato informace není empiricky podložena a představuje pouze dedukci autora – M.Š.*)

Mihailović byl tou dobou všeobecně znám, jako velitel četnického hnutí odporu, oficiálně nazývaného „Jugoslávská armáda v domovině“, které bylo organizováno druhé půlce roku 1941 a ke konci téhož roku se mu podařilo navázat kontakt s královskou vládou a potažmo i s Brity. Mihailovićovi četníci se však více než na boj s okupanty soustředili na pokusy o eliminaci konkurenčního partyzánského hnutí, které bylo vedeno komunisty Josipa Broze Tita. Co se však pro četníky a Mihailoviće samotného do budoucna mělo ukázat jako hlavní kámen úrazu, bylo velkosrbské smýšlení a z něj vyplývající počínání. Nicméně, o střetech mezi četníky a partyzány, které z ozbrojené rezistence vůči okupantům hrozily přerůst v občanskou válku, se v Londýně mnoho nevědělo. Jovanovićova vláda se tak reálně mohla soustředit na zužitkování Mihailovićovy popularity²³ a udržování kredibility královského exilu.

V době, kdy se hlavním předmětem zájmu spojeneckých vlád stali četníci a možnosti jejich bojové činnosti, ustoupila otázka poválečného uspořádání a státních hranic do pozadí. Archivní materiály ukazují, že Jovanovićova vláda se k tomuto tématu oficiálně vyjádřila v předloze své deklarace v červnu 1943 – tedy až na sklonku svého působení.

V dokumentu se mimo jiné píše: „Stejně jako ostatní spojené národy podrobí i Jugoslávie své instituce důkladné revizi v duchu omlazené demokracie s podstatou, která bude rozšířena na hospodářské a společenské záležitosti. V rámci této revize bude mít národ sám rozhodující slovo. Doba unitarizmu je minulostí a budoucnost patří federalismu, který umožní Srbům, Chorvatům a Slovincům, aby bez potlačení svojí individuality mohli spolupracovat na úkolech společného státu. Aby takové uspořádání vydrželo, musí být výrazem společné vůle Srbů, Chorvatů a Slovinců. (...) Do této války Jugoslávie vstoupila bez pomyšlení na zisk, ale na základě mezinárodních práv, která jsou potvrzena v Atlantské chartě, i na základě vlastních těžkých obětí má Jugoslávie právo požadovat, aby se k ní připojily všechny ty kraje, které beze sporu nesou znaky jihoslovanstva a které se v tomto momentě nachází v nejen cizích, ale přímo nepřátelských rukou.“²⁴

²³ Draža Mihailović byl v té době oslavován jako první, kdo se v okupované Evropě otevřeně postavil Hitlerovi a časopisem *Time* byl vyhlášen mužem roku 1941.

²⁴ Archiv Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 1/8/ 4/4-7

Z textu deklaráce je viditelný značný posun v uvažování royalistického exilu, obzvláště srovnáme-li obsah tohoto textu s projevem krále Petra II. ze září 1941. Konkrétně se jedná o otevřené přiznání, že unitaristický koncept státoprávního uspořádání, jehož roli by do budoucna měl zaujmout federalismus je přežitkem minulosti. V dokumentu se nicméně i nadále hovoří pouze o třech národech, na kterých bylo postaveno původní Království SHS. Co se národnostní otázky týče, jsou Makedonci, Černohorci i bosenští Muslimové ze strany královské exilové vlády i nadále opomíjeni. Význam těchto etnik si však ve stejné době, kdy vznikala výše zmíněný text, plně uvědomovali Titovi partyzáni. To se naplno mělo projevit na druhém zasedání AVNOJ.

1.3 Vláda Božidara Puriće

Po krátkém předsednictví Miloše Trifunoviće se 10. srpna 1943 do čela královské jugoslávské vlády v exilu postavil bělehradský právník a diplomat Božidar Purić. S ohledem na svoji předchozí kariéru profesionálního a ve světě uznávaného diplomata se Purić ujal i vykonávání úřadu ministra zahraničních věcí. Co však mnohem více mělo ovlivnit chod i budoucnost Purićovy vlády byla skutečnost, že ministrem pro vojenské záležitosti i nadále zůstal Draža Mihailović. Činnost Purićovy vlády je, mnohem více než kterékoliv předchozí exilové vlády, nutno chápat a posuzovat v kontextu jednak válečných událostí v Evropě a jednak dění na jugoslávském území, a z něj vycházejících impulzů do okolního světa.

Necelý měsíc poté, co Purićova vláda začala úřadovat, se spojeneckým armádám bezpodmínečně vzdala fašistická Itálie. V praxi to znamenalo, že všechny pravomoci okupační velmoci na dříve Italy okupovaných územích přešly do rukou Němců. Německé ozbrojené složky však nemohly ani s pomocí Nediće a NDH efektivně zacelit díru, která na Balkáně vznikla po ustoupivších italských jednotkách. Z vojenského hlediska to znamenalo příležitost pro lokální hnutí odporu k převzetí iniciativy v oblastech mimo reálnou kontrolu okupantů. Z hlediska politického představovala kapitulace Itálie, jakožto hlavního rivala Jugoslávie na pobřeží Jadranu, nejvhodnější moment pro revizi hranic, které byly mezi Královstvím SHS a

Itálii po první světové válce vytyčeny v neprospěch jihoslovanského státu.²⁵ Královská exilová vláda si byla této možnosti dobře vědoma a snažila se zajistit si pro poválečnou revizi hranic co nejvýhodnější podmínky. Jasně to dokládá i přísně tajná depeše, kterou exilová vláda na podzim roku 1943 zaslala královské britské vládě.

Doslova se ve zprávě píše: „Jugoslávská královská vláda je hluboce přesvědčena, že vítězství Spojených národů bude mít za následek nejen úplnou obnovu nezávislosti a teritoriální integrity Království Jugoslávie, ale také osvobození a sjednocení všech Jihoslovanů v rámci jejich národního státu. (...) Vše toto, podle mínění Jugoslávské královské vlády, jasně ukazuje, že by každý pozůstatek italské vlády měl být úplně a s konečnou platností odstraněn ze západního pobřeží Balkánského poloostrova včetně všech ostrovů, které etnicky náleží pouze Jugoslávii, Řecku a Albánii... (...) V otázce potřeby úplného odstranění Itálie z Balkánského poloostrova se s Jugoslávskou královskou vládou shoduje i Řecká královská vláda. (...) Jugoslávská královská vláda si proto přeje upřesnit, kde by měla vést definitivní hranice mezi Jugoslávií a Itálií. Tato hraniční linie by se měla táhnout od Pontafelja (Ponteba) na jih podle staré rakousko-italské hranice na horu Kanin²⁶, odkud by se měla stočit na západ, aby zahrnula kraj obývaný Benešskými Slovinci (Venetian Slovenes). Severně od Krmina by nová hranice opět sledovala starou rakousko-italskou hranici a byla po ní prodloužena až k moři. Jugoslávská královská vláda doufá, že kdekoliv by při příležitosti stanovení definitivní hranice z ekonomických, dopravních, či terénních důvodů bylo třeba provést lokální korekci navrhované linie, korektury nebudou činěny v neprospěch jugoslávských zájmů.“²⁷

²⁵Hranice, které v meziválečném období existovaly mezi Itálií a Království SHS, později Jugoslávií, byly výsledkem velmocenské hry, která má svoje počátky za první světové války – konkrétně 26. dubna 1915. Tehdy byla v Londýně podepsána tajná smlouva, která Itálii, pod podmínkou vstupu do války na straně dohodových mocností, slibovala územní zisky na rakousko-uherském území v oblasti Středozemního moře. Podle dohody měla Itálii připadnout celá Dalmácie, Jadranské ostrovy a poloostrov Istriie – tedy území, na kterých žilo podle odhadů až na půl milionu Jihoslovanů. Roku 1920 byla na konferenci v Rapallu podepsána smlouva, která Itálii přiznávala Julskou krajinu, město Zadar a některé dalmatské ostrovy. Statut přístavu Rijeka byl po bouřlivých událostech začátku 20. let stanoven až Bělehradskou konvencí z roku 1924. (V: Stavrianos, L. S. *The Balkans since 1453 (with a new Introduction by Traian Stoianovich)*. C. Hurst & Co. (Publishers) Ltd., London 2000).

²⁶ Zajímavostí je, že hora Kanin se dnes nachází na hraniční linii. Leží totiž v nejzápadnější části Slovinska na jeho hranicích s Itálií a za dob SRFJ skutečně tvořila část hraniční čáry, tak jak to předpokládal návrh exilové vlády.

²⁷ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 3/33/ 45/2-1

Porovnáme-li dokumenty, které máme z období jugoslávského exilu k dispozici, představuje tato depeše Purićovy vlády Britům první konkrétní a hmatatelnou představu royalistů, jak by měla revidovaná státní hranice po válce vypadat. Nutno podotknout, že v rámci takto zrevidované státní hranice by Jugoslávii připadl také přístav Terst i celým svým zázemím. Maximalistické představy o územních změnách tedy nebyly cizí ani exilové vládě, nicméně na rozdíl od partyzánů, neměli londýnští royalisté na jugoslávském území ani v roce 1943, natož pak o dva roky později vojenskou sílu, kterou by své územní nároky mohli patřičně podepřít. Nicméně, troufám si tvrdit, že z hlediska budoucnosti byly pro Purićovu vládu spíš než kapitulace Itálie mnohem důležitější události, ke kterým došlo v Jajcích na sklonku listopadu 1943.

Velmi zajímavý je v této souvislosti názor, který ve světle posledních událostí vyjádřil v rozhovoru pro deník London's Guardian ze dne 16. 12. 1943 Boris Furlan²⁸, předseda Spojeného výboru Jihoslovanů v Londýně²⁹. Furlan mimo jiné řekl: „Náš výbor plně ručí za dočasnou vládu. Nerad bych tu dělal nějaká proctví, ale myslím, že pro členy Národněosvobozené fronty je nemyslitelné spolupracovat se členy současné vlády krále Petra, nebo kýmokliv jiným, kdo v exilu zastává nějakou oficiální pozici. Jsem přesvědčen, že federace pro nás do budoucna představuje jedinou možnou cestu. Po dvacet let následovala Jugoslávie vzor Francie s její vysoce centralizovanou administrativou. Takovéto napodobování systému, který se ve Francii postupně vyvíjel po celá staletí, bylo pro zemi, jako je ta naše, katastrofální. (...) Co se otázky italských hranic týče, nechci mluvit dlouze. Narodil jsem se v Terstu a za protifašistickou činnost jsem byl italskou vládou odsouzen k smrti. Otázce státních hranic a národností tak rozumím velmi dobře.“³⁰

Nicméně, během roku 1943 si západní spojenci, především pak Britové, začali utvářet obrázek o skutečné situaci na jugoslávském prostoru. Britská vojenská rozvědká SOE měla své vojenské přidělence v hlavních štábech jak Mihailovce, tak i Tita a obzvláště po bitvách na Neretvě a Sutjesce bylo Londýnu jasné, kdo skutečně bojuje proti Němcům. Ačkoliv byl Winston Churchill zapřisáhlý antikomunista, i on

²⁸ Boris Furlan byl filozofem, právníkem a vedle Josipa Vilfana jedním z nejvýznamnějších představitelů slovinské politické a intelektuální elity původem z Julské krajiny. Furlan byl jedním z členů exilové vlády Miloše Trifunoviće, která však ve funkci nevydržela dlouho. V roce 1944 následně zastával post ministra kultury v koaliční vládě Josipa Tita a Ivana Šubašiče.

²⁹ United Committee of South Slaves in London

³⁰ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 3/28/ 23/3-1

si musel přiznat, že podporovat místo Titových partyzánů Mihailoviće nepřináší reálné výsledky.

Vědět, že komunisté jsou těmi, kdo ve svých rukou na jugoslávské půdě drží bojovou iniciativu, má podporu širších vrstev obyvatelstva a v budoucnu tak s největší pravděpodobností bude partnerem pro poválečná vyjednávání, však Britům nebylo k ničemu, dokud u partyzánů neexistoval orgán, který by je reprezentoval i, s nadsázkou řečeno, v zahraniční politice. To se změnilo během druhého zasedání AVNOJ na konci listopadu 1943 v bosenském městě Jajce. Partyzánský parlament tu zvolil *Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije* (NKOJ)³¹, který byl de facto výkonným orgánem moci s Josipem Titem v čele.³²

Co znamenalo vytvoření NKOJ pro Purićovu exilovou vládu nejlépe dokládá následující zpráva pocházející z ředitelství královské výzvědné služby v Káhiře ze dne 05. 12. 1943: „S ohledem na vytvoření ‚Národní rady osvobození Jugoslávie‘, která ‚bude plnit úlohu dočasné vlády‘, vydává Jugoslávská královská vláda následující prohlášení: ‚Toto násilné teroristické hnutí v ničem neodpovídá ani demokratickému a sociálnímu uvažování našeho národa, ani jeho národnímu duchu. (...) V Jugoslávii je toto hnutí výsledkem zahraniční propagandy, jejímuž úspěchu bohužel ve velké míře dopomohly některé spojenecké kroky, zatímco jugoslávská vláda nemá ani jeden prostředek ke komunikaci se svým národem‘.“³³

Exilové vlády mohly po diskreditaci Mihailovićových četníků těžit už pouze z faktu, že jsou představiteli státoprávní kontinuity poraženého Království Jugoslávie. NKOJ představoval paralelní instituci, která si nárokovala právo nejen oficiálně zastupovat jugoslávskou populaci, ale jejím jménem rovněž jednat se spojeneckými vládami.

Pomineme-li Sovětský svaz, který z objektivních důvodů přirozeně dával přednost NKOJ pře exilovým zastoupením v Londýně, ze spojeneckých vlád se v jugoslávské otázce mnohem více než Američané angažovali Britové, pro které jihoslovanský stát představoval tradiční sféru vlivu. Churchill chápal, že ideální by bylo přimět royalisty v Londýně a NKOJ ke spolupráci, avšak pro partyzány bylo nepřijatelné jednat s exilovou vládou, jejímž členem byl i nadále Draža Mihailović.

³¹ Doslovný český překlad zní Národní rada osvobození Jugoslávie.

³² Blíže k tématu v kapitole Partyzánský odboj.

³³ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 1/8/ 49/2-2

Na Purićovu vládu i mladého krále Petra II. tak byl od Churchilla vyvíjen tlak, aby svého ministra pro vojenské záležitosti vyměnila za méně kontroverzní osobnost. Odvoláním Mihailoviće by však král Petr de facto odsekl poslední oficiální pojitko svojí vlády s domovinou a přiznal, že na dění na domácí půdě nemá exil žádný vliv.

Předseda vlády Purić se tak v této záležitosti snažil diplomatickou aktivitou britský vliv oslabit alespoň o podporu Bílého domu. Názorně to dokládá jeho depeše z prosince 1943 určená jugoslávskému velvyslanci ve Washingtonu Konstantinu Fotičovi: „Anglická vláda bude po americké vládě žádat, aby nám společně předaly žádost o odvolání Mihailoviće. (...) Oni ho doopravdy (*Mihailoviće* - pozn. M.Š.) chtějí zlomit a celou zemi vydat Titovi, který by ji prý sjednotil v boji proti Němcům. (...) Takovéto skandální pokusy o zradu jednoho spojeneckého národa by vyvolaly pobouření Spojených národů i veřejného mínění ve světě, oslabily by spojenecké morální úsilí a k užitku byly pouze nepříteli, protože jdou proti jakékoliv morálce stejně jako proti Atlantické chartě. Její autoři, Roosevelt a Churchill, nemohou takhle záměrně vydat napospas mezinárodnímu bolševismu jeden spojenecký národ, který ve společném boji přinesl tolik obětí. Naše jediná šance je, že Amerika tenhle britský návrh odmítne. Prosím Vás, abyste neprodleně podnikl kroky, aby to Roosevelt a jeho vláda odmítli. (...) Prosím, abyste mne neprodleně informoval o výsledcích Vaší aktivity v souvislosti s touto, pro nás životně důležitou, otázkou.“³⁴

S nadhledem vzato lze Purićův telegram považovat za dokonalé shrnutí situace, ve které se exilová vláda na konci roku 1943 nacházela. Formulace „životně důležitá“ vztahující se k Mihailovićově přítomnosti ve vládě dokazuje, nakolik bylo pro royalisty důležité setrvání velitele četníků na pozici ministra pro vojenské záležitosti. Draža Mihailović byl chápán jako vojenská bariéra proti komunistům a jejich vlivu na chod země. V boji představitelů exilu za jeho setrvání je tak třeba vidět nejen prestiž vyplývající z udržení kontroverzní osobnosti ve vládě i navzdory spojeneckému nesouhlasu, ale především boj za udržení možnosti aktivně promlouvat do státoprávního uspořádání Jugoslávie po vyhnání okupantů a konci války.

Z depeše lze vyčíst další důležitou informaci, a sice spojenecký náhled na věc. Snažit se hledat podporu u Sovětského svazu bylo pro exilovou vládu vyloučené.

³⁴ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 3/33/ 11/8-1

Zbývaly tedy Spojené království a Spojené státy. Britové se snažili mít vliv na královskou vládu tak, aby se exil co nejdéle a nejefektivněji držel ve hře o poválečnou hegemonii v Jugoslávii. Udržení monarchie v Bělehradě totiž znamenalo udržení jihoslovanského státu v britské sféře vlivu. Tváří v tvář vývoji války a na západ postupující Rudé armády se však Churchill musel pokusit dostat pod svůj vliv i Tita - a to bez ohledu na jeho politická přesvědčení. Pokud tak existovala šance na budoucí fúzi královské vlády a NKOJ, jež by byla podmíněna odchodem Draži Mihailoviće, byli Britové odhodláni se jí chopit. Purićově vládě tak zbývala pouze možnost apelovat na americkou vládu, která však v dění na jugoslávském prostoru nebyla přímo zaangażována, ve smyslu setrvání Mihailoviće na postu ministra pro vojenské záležitosti.

Je-li tedy tématem této práce analýza koncepcí obnovy Jugoslávie i ze strany královského exilu, pak je na místě podotknout, že na sklonku roku 1943, časově po druhém zasedání AVNOJ, se pro krále Petra II. a jeho vládu již nejednalo o změnu koncepce poválečné obnovy země. Od této doby se pro royalisty jednalo o otázku, zdali oni sami vůbec budou součástí nějaké koncepce. S nadsázkou tak lze říci, že do této doby měli představitelé královského režimu možnost ovlivňovat budoucnost Jugoslávie sami. Od momentu, kdy partyzáni vytvořením NKOJ spojencům nabídli alternativu k pasivní londýnské vládě, byli royalisté závislí na postoji velmocí a jejich činnosti v jugoslávské otázce.

1.4 Vláda Ivana Šubašiče

Na konferenci Velké trojky v Teheránu, která probíhala na přelomu listopadu a prosince 1943, tedy ve stejné době, kdy se konalo druhé zasedání AVNOJ, uznali představitelé tří spojeneckých velmocí roli maršála Tita a jeho partyzánů v boji proti nacistickému Německu. Za těchto okolností královská exilová vláda v Londýně již nadále nemohla argumentovat výsadním postavením v otázce reprezentace jugoslávského lidu. Britové si byli velmi dobře vědomi vážnosti situace. Pokud by se Londýn i s ohledem na fakt, že od svých vojenských přidělců v Jugoslávii měl potvrzené informace o bojové nekompetentnosti Mihailovićových četníků, rozhodl i nadále hájit výhradně exilovou vládu, mohl by se dostat do nevýhodné situace vůči USA a především SSSR. Churchill se tak rozhodl pro cestu, která se v danou dobu jevila jako nejschůdnější – a sice prosazovat spojení exilové vlády a NKOJ do

jednoho celku, ve kterém by se královský exil mohl plně spolehnout na britskou podporu. Pro partyzány však byla nepřijatelná spolupráce s Purićovou vládou, která stále oficiálně podporovala četníky. Ministerský předseda Spojeného království se tak krále Petra II. pokoušel všemožně přesvědčit, aby se vzdal svého ministra pro vojenské záležitosti. S takovým postupem však zásadně nesouhlasil předseda exilové vlády Božidar Purić. Král Petr pod tíhou událostí nakonec podlehl Churchillově naléhání a souhlasil s personálními změnami, které měly usnadnit budoucí spolupráci a následně i fúzi exilové vlády s NKOJ. Při hledání nového premiéra královské vlády padla volba na Chorvata Ivana Šubašice - člověka, který byl svojí minulostí a aktivní účastí ve veřejném životě v meziválečném období přijatelný pro emigrantskou část politické elity a akceptovatelný i pro národněosvobozené hnutí díky svým postojům k partyzánům. 7. července 1944 tak Ivan Šubašić převzal úřad premiéra po Božidaru Purićovi.

Ještě před tím, než jej Petr II. oficiálně jmenoval předsedou vlády, se Šubašić vydal na dalmatský ostrov Vis, kde se tou dobou nacházel Tito i se svým štábem. Měly zde být domluveny podmínky, za nichž bude možná spolupráce NKOJ a exilové vlády. Finální text, známý jako dohoda Tito-Šubašić tvořil základní kámen spolupráce představitelů královské emigrace a komunisty vedeného odboje. Rozsah, v jakém měla dohoda do budoucna ovlivňovat situaci v Jugoslávii, jasně ukazuje následující citace vybraných pasáží jejího textu: „1. Jugoslávská královská vláda se musí skládat z demokratických a pokrokových elementů, které se nezkompromitovaly svým postojem k národněosvobozenému boji Jugoslávie. (...) 2. Rada národního osvobození Jugoslávie a Jugoslávská královská vláda dohromady vyřeší otázku vytvoření společného orgánu, který bude de facto nejvyšší vláda. (...) 3. Rada národního osvobození Jugoslávie, máje na vědomí, že otázka monarchie nemá bezprostřední vliv na osvobozené boj národů Jugoslávie, stejně jako otázka politického uspořádání země nepředstavuje akutní problém, nechává všechny tyto záležitosti na období po ukončení války, kdy národy svojí svobodně projevenou vůlí demokraticky rozhodnou o otázkách Krále, monarchie a budoucího uspořádání země. 4. Jugoslávská královská vláda vydá deklaráci, ve které: a) odsoudí všechny ty, kteří přímo, či nepřímo pomáhali nepříteli a omezovali národněosvobozené boj národů Jugoslávie; b) zaváže se, že národům Jugoslávie budou garantována všechna práva, aby národy demokratickým způsobem mohly vyjádřit svůj názor; c) přizná právo AVNOJ na správu osvobozených území v době

války; d) vyzve národy Jugoslávie, aby se semknuly okolo národněosvobozené armády pod vedením maršála Tita a AVNOJ.“³⁵

Lze bez nadsázky říci, že po sepsání dohody z Visu se již Šubašić soustředil výhradně na přizpůsobení svojí činnosti principům dohody s NKOJ. To dokazuje i depeše, kterou královská vláda 7. října 1944³⁶ poslala svým představitelům v Moskvě a Washingtonu. Depeše obsahovala instrukci, která veškerému vojenskému personálu na Středním východě a ostatních centrech aktivity mimo domovinu s okamžitou platností nařizovala připojení k národně osvobozené armádě. Kdokoliv by odmítl instrukci, měl být považován za zběha. Exilová vláda se tak postupně připravovala na budoucí fúzi s partyzánskými orgány a její působení jakožto představitele Království Jugoslávie reálně pozbývalo na významu.

Na základě dohody Tito-Šubašić byla 2. listopadu 1944 rozpuštěna Jugoslávská královská vláda v Londýně a Ivan Šubašić byl designován za premiéra budoucí koaliční vlády s partyzány. 3. března jmenoval král Petr II. svoji regentskou radu a o 4 dny později, 7. března 1945, byla konečně sestavena koaliční vláda, v níž Tito zastával post premiéra a Šubašić pozici ministra zahraničních věcí. Od tohoto data lze bez nadsázky považovat problematiku královských exilových vlád za uzavřenou kapitolu. Jakékoliv představy o budoucí podobě státní hranice byly nadále otázkou postupu partyzánské armády a záležitosti týkající se státoprávního uspořádání země měly být dle principu dohody z Visu řešeny po skončení války.

³⁵ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 1/13/ 35/4-1

³⁶ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 1/13/ 46/6-7

2 Partyzánský odboj

Partyzánské odbojové hnutí představuje nejpodstatnější fenomén na jugoslávském území za druhé světové války. Jeho odkaz po válce sloužil jako základní kámen pro budování jugoslávské identity a prostředek boje proti nacionalismu. Svého druhu bylo jugoslávské partyzánské hnutí, v jehož čele stála Komunistická strana Jugoslávie, s níž je možné Partyzány ztotožňovat, jedině v Evropě. Nikde jinde se totiž odbojovému hnutí nepodařilo to, co na Jugoslávském území. A sice uskutečnění národněosvobozenického povstání a sociální revoluce zároveň.

Charakteristickým rysem druhé ze zmiňovaných, byla i transformace státoprávního pořádku z předválečné monarchie na poválečnou „lidovou demokracii“ v duchu komunistického hnutí. To by samo o sobě nemělo takový význam, pokud by partyzánská hegemonie na jugoslávském teritoriu zůstala v mezinárodním měřítku neuznaná a po válce zahraničněpoliticky izolovaná. To, že k podobné izolaci v konečném důsledku nedošlo, bylo výsledkem jednak partyzánské bojové činnosti, která v jugoslávském měřítku neměla odpovídajícího soupeře a pro spojence tak z vojenského hlediska byla nepostradatelná, a jednak diplomatických schopností partyzánského vůdce Josipa Broze Tita. Abychom však nepřeceňovali Titovy vyjednávací schopnosti, je třeba dodat, že velkou část práce na změně státoprávního pořádku v Jugoslávii odvedli spojenci, zejména pak premiér Spojeného království Winston Churchill. To, že v konečném důsledku byly výsledky spojenecké politiky v Jugoslávii odlišné od původních představ, je však něco jiného.

Partyzánské odbojové hnutí se začalo formovat bezprostředně po porážce Království Jugoslávie v roce 1941. Už na začátku července vypuklo ozbrojené povstání v Srbsku a v následujících týdnech i v dalších částech okupované Jugoslávie.³⁷ Skutečnost, že paralelně s komunistickými partyzány se zformovalo četnické odbojové hnutí vedené Dragoljubem Mihailovićem, jež se otevřeně deklarovalo jako jugoslávské vojsko v domovině věrné exilové vládě a králi Petrovi II, postupně vyústila v ozbrojený střet těchto dvou složek. Jugoslávské exilové vlády

³⁷ VYKOUKAL, Jiří et. al. *Východ*. Libri, Praha 2000. Str. 41

se proto ve své činnosti ze zřejmých důvodů zaměřovaly na propagaci a získávání materiální i politické podpory pro Mihailoviće.

Partyzáni tak byli v první fázi války v izolaci a jejich strategií se stalo vyvolání národního povstání založeného na široké podpoře domácího obyvatelstva. Tu se komunisté snažili získat potíráním nacionalismu a prosazováním rovnoprávnosti jugoslávských národů. Pokud k tomu připočteme i komunistickou rétoriku, která se kromě základní myšlenky internacionalismu zakládala také na nepokrytých ambicích vyřešit bolavé teritoriální otázky, které Jugoslávii zůstaly z období po první světové válce, dostaneme úspěšný recept na získání dominantního postavení na okupovaném území.

Je však nutno podotknout, že bez institucionálního zakotvení nemělo partyzánské hnutí i přes lákavé ideály a domácí podporu svoje vize o jugoslávském státu jak realizovat. Jako výchozí bod pro výzkum partyzánských koncepcí o poválečné podobě Jugoslávie je proto možné označit teprve konec listopadu roku 1942, kdy byla v Bihaći zformována Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie – AVNOJ. Ta do budoucna vykonávala funkci partyzánského parlamentu, respektive tedy funkci zákonodárnou. Založení AVNOJ je jistě důležitým momentem, nicméně z hlediska konkrétního formulování partyzánských myšlenek a institucionálního zakotvení jejich dominance na jugoslávském prostoru je mnohem důležitější až druhé zasedání AVNOJ. To proběhlo na konci listopadu roku 1943 – tedy přesně rok po prvním zasedání.³⁸

Z druhého zasedání a období, které po něm následovalo, je také pro výzkum k dispozici největší množství materiálů a primárních zdrojů. II. zasedání AVNOJ tedy bude výchozím bodem pro detailnější výzkum partyzánských koncepcí budoucnosti Jugoslávie.

2.1 Formování nové vlády

Vzhledem k faktu, že partyzáni byli rozhodující bojovou silou na jugoslávském území, bylo na zasedání v Jajcích jedním z hlavních témat převzetí také politické moci a jejího institucionalizování. V závěrečné deklaraci II. zasedání se přímo píše:

³⁸ Toto období se pro Jugoslávce stalo památným nejen kvůli zasedáním AVNOJ, ale také proto, že Federativní lidová republika Jugoslávie byla po válce zvoleným Ústavodárným shromážděním symboliky vyhlášena 29. listopadu 1945.

„Národy Jugoslávie po právu žádají, aby byla přerušena podpora, která je ze zahraničí stále poskytována zrádcovské, emigrantské jugoslávské ‚vládě‘ a klice okolo ní. Národy Jugoslávie zároveň právem žádají, aby orgány jejich národní vlády vzniklé z dosavadního boje byly uznány a respektovány v zahraničí. (...) 2. zrádcovské jugoslávské exilové ‚vládě‘ se odebírají všechna práva zákonné vlády Jugoslávie na vystupování ve jménu národa Jugoslávie a jeho zastupování kdekoliv a před kýmkoliv; (...) 4. Jugoslávie bude vybudována na demokratickém a federativním principu jako státní společenství rovnoprávných národů. (...) Jugoslávie bude vybudována na federativním principu, který zajistí naprostou rovnoprávnost Srbů, Chorvatů, Slovinců, Makedonců a Černohorců³⁹, respektive tedy národů Srbska, Chorvatska, Slovinska, Makedonie, Černé Hory a Bosny a Hercegoviny. (...) Králi Petru II. Karađorđevićovi se zakazuje návrat do země s odůvodněním, že otázku krále a monarchie vyřeší národ svojí vůlí, až bude osvobozena celá země.⁴⁰

Jakkoliv silná byla propagandistická role těchto rozhodnutí, která měla mimo jiné přilákat další lidi do řad národněosvobozené armády, je třeba přiznat, že se do značné míry jednalo především o demonstrativní prohlášení pro spojence. Nicméně, reakce na události v Jajcích za hranicemi Jugoslávie byly vcelku rozporuplné. Jak píše Vojimir Kljaković, jasně vyjádřená konfrontace Purićovy vlády s národněosvobozeným hnutím nebyla mezi spojenci shledána jako politicky prozíravý tah.⁴¹ Britové cítili, že jejich dosavadní politika vůči Jugoslávii je posledními událostmi citelně zasažena, ale přesto reagovali s velikou mírou taktu a opatrnosti. Když Churchill zjistil, co se stalo v Jajcích, nacházel se právě v marockém městě Marakéši, kde ho při zpáteční cestě z Teheránu do Londýna zastihla nemoc. Po prvních zprávách o vývoji událostí si pro sebe poznamenal: “Moje neblahé tušení se skutečně stalo. Koncem listopadu si Tito svolal politický kongres svého hnutí do Jajců v Bosně. A nejen, že vytvořil novou vládu s ‚jediným právem na zastupování jugoslávského národa‘, ale zároveň veřejně zbavil Jugoslávskou královskou vládu v Káhiře všech jejích práv. Králi je zakázán návrat do země před

³⁹ Vzhledem k pozdějšímu uspořádání Jugoslávie je zajímavé, že za druhé světové války neměli ani partyzáni promyšlený přístup k bosenským muslimům. Ti získali status konstitučního národa až po reformách v průběhu 50. let.

⁴⁰ Archív Jugoslávie, fond 730 NKOJ, 1943/51 + 52

⁴¹ KLJAKOVIĆ, Vojmir. *Drugo zasjedanje AVNOJ-a i saveznici*. V: *Nastava povijesti br.3-4/1978*, Školska knjiga Zagreb, Zagreb 1978. Str. 139.

jejím úplným osvobozením. Partyzáni se nesporně stali vůdčí složkou odporu v Jugoslávii, obzvláště po kapitulaci Itálie.⁴²

Tyto skutečnosti přiměly Brity k opatrnosti, co se komentování nejnovějších politických událostí v Jugoslávii týče. Například ministr Richard Law se 8. prosince v dolní komoře britského parlamentu vyjádřil následovně: „Britská vláda v tuto chvíli ještě není připravena, aby zaujala konečné stanovisko vůči dočasné vládě Jugoslávie, tj. vůči Radě národního osvobození Jugoslávie, a vládě krále Petra v Káhiře.“⁴³

Američané se vyjádřili po dvou dnech. Jejich ministr zahraničí Cordell Hull řekl: „Krále i vládu Jugoslávie, nyní se dočasně nalézající v Káhiře, uznávají všechny spojené národy jako vládu, která vede Jugoslávii v této válce. (...) Naším záměrem je všemi možnými prostředky pomoci odbojovým hnutím (v *Jugoslávii – pozn. M.Š.*) a to z pohledu jejich vojenské hodnoty, držíce se, dokud bude trvat válka, stranou diskuze o politických okolnostech.“⁴⁴

Stalin byl výsledky zasedání v Jajcích velmi rozzlobený. Nicméně s ohledem na reakce zbylých dvou spojeneckých lídrů vydala sovětská vláda přes informační kancelář Lidového komisariátu pro zahraniční věci vyjádření o AVNOJ a části jejich rozhodnutí: „Sovětská vláda považuje tyto události za pozitiva, která přispějí dalšímu úspěšnému boji národů Jugoslávie proti Hitlerovu Německu.“⁴⁵

Mezi předsednictvem Rady národního osvobození byla taková vyjádření spojeneckých vlád očekávaná. Poté, co byla přijata usnesení z Jajců, oznámil Tito, jakožto předseda NKOJ, že od spojenců v tuto dobu nežádá uznání situace v národněosvobozeneckém hnutí, respektive uznání Rady národního osvobození. Domníval se, že to lze žádat teprve, až nastanou vhodnější podmínky. Reálně vzato, v daném okamžiku však nestačilo, že vědomí o existenci NKOJ, který byl de facto vládou v zemi, přinutí spojence k přemýšlení o tom, jaké podniknou kroky ve svojí budoucí politice vůči Jugoslávii.

Titovo rozhodnutí zdržet se přehnaných nároků nicméně nakonec přineslo kýžené ovoce. Bitové – dvěma zbylými velmocemi uznání v roli těch, kdo udává

⁴² V: KLJAKOVIĆ, Vojmir. *Drugo zasjedanje AVNOJ-a i saveznici*. V: *Nastava povijesti br.3-4/1978*, Školska knjiga Zagreb, Zagreb 1978. Str. 139/140.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

spojeneckou politiku na Balkáně, respektive v Jugoslávii – k situaci přistoupili vážněji, než se předpokládalo. Tou dobou již měli dostatek informací, které potvrzovaly předpoklad, že národněosvobozenecké hnutí je v Jugoslávii rozhodující silou, kteroužto se v nadcházející etapě vývoje situace v zemi měla ukázat ještě mnohem přesvědčivěji. S ohledem na to bylo třeba formulovat nové základy budoucí politiky vůči Jugoslávii. Britský velvyslanec při Jugoslávské královské vládě Stevenson poslal 5. prosince Ministerstvu zahraničních věcí následující telegraf: „Naše politika se musí zakládat na třech nových faktorech: 1. partyzáni budou vládnout v Jugoslávii; 2. z vojenského hlediska jsou pro nás natolik drahocenní, že jim musíme poskytnout jednoznačnou podporu a politické záležitosti podřídit vojenským; 3. je krajně pochybné, zdali se monarchie může i nadále pokládat za sjednocující prvek v Jugoslávii.“⁴⁶

Po dlouhých konzultacích a výměně názorů Londýn došel k jednoznačnému závěru, že s Titem se musí vyjednávat, protože jakékoliv budoucí rozhodnutí o Jugoslávii by bez odpovídající dohody s ním bylo pouze imaginární. Mezi britskými představiteli rovněž panovalo přesvědčení, že je třeba zachránit pozici krále Petra, a způsob, jak toho dosáhnout, spočívá v obětování Draži Mihailoviće. Britové rovněž velmi pozorně prozkoumali dokumenty ze zasedání AVNOJ a došli k závěru, že možnosti pro krále Petra nejsou všechny ztracené. Dokonce se zdálo, že stojí za to právě na tomto bodě hledat výchozí bod pro složité vztahy s vedením nové Jugoslávie. Nicméně, právě to, o čem si Britové mysleli, že jsou pootevřená vrátka k jednání o králi Petrovi, byl ve skutečnosti dobře promyšlený tah, který měl Londýn přivést k jednání s NKOJ i o jiných otázkách.

Podle analýz⁴⁷ vývoje politické situace v Jugoslávii, které byly v nejvyšších britských kruzích v posledních dnech prosince 1943 neustále rozebírány, se ukazovalo, že královy vyhlídky na udržení pozice v Jugoslávii se neustále zhoršují. To podnítilo Churchilla k co nejrychlejší akci. Jako výraz dobré vůle vůči novým skutečnostem, které vyplývaly ze zasedání v Jajcích, Churchill nařídil, aby se z četnických štábů Draži Mihailoviće byly staženy všechny britské vojenské mise. Ministerský předseda však ani sám nevěřil, že toto gesto přinese nějaký ústupek

⁴⁶ Ibidem. Str. 141.

⁴⁷ Tyto analýzy, které měli Britové k dispozici, se z drtivé většiny skládaly z informací, které přicházely od šéfa britské vojenské mise ve štábu národněosvobozenecké armády Fitzroye Macleana. V menší míře pak i z jiných zdrojů typu SOE a výzvědné služby spojeneckých států.

z druhé strany. Dokládá to i telegram, který poslal Anthony Edenu 30. prosince 1943: „Nadále už není možné přimět Tita, aby přijal krále Petra výměnou za odchod Mihailoviće. Až odejde Mihailović, královy vyhlídky se v mnoha směrech zlepší natolik, že se za něj budeme moci přimluvit v Titově štábu. Bojím se, abychom nepropásli příležitost osobně navázat kontakty s tímto důležitým člověkem.“^{48,49}

Britské kroky následovaly přesně tak, jak Tito od Jajců očekával – po měsíci a půl marného čekání, na Titovu žádost o uznání AVNOJ a jeho deklarace ze strany britské vlády, Winston Churchill osobně převzal iniciativu v navázání kontaktu s Titem. Britský premiér informoval svého ministra zahraničních věcí, že hodlá využít příležitost a poslat Titovi dopis. První je datován 8. ledna 1944. Mimo jiné se v něm také píše: „Od majora Deakina, jednoho z mých přátel, jsem se dozvěděl vše o Vašich hrdinských činech. Rozhodl jsem se, že britská vláda nadále nebude podporovat Mihailoviće a bude pomáhat výhradně Vám. Proto budeme rádi, pokud Jugoslávská královská vláda Mihailoviće ze svého složení vyloučí.“⁵⁰

Výše zmíněné citace představují útržek z rozsáhlé korespondence mezi Churchillem a Titem, která ukázala, že britská vláda chce, aby se král Petr vrátil na trůn, aniž by Tito porušoval závěry II. zasedání AVNOJ i poté, co Britové upustili od pomoci generálu Mihailovićovi. Když se obě strany seznámily se svými názory, obzvláště na otázku krále Petra a jugoslávské exilové vlády, Tito uzavřel první období vzájemné korespondence dopisem z 9. února. V něm Churchillovi nastínil svoje rozhodné stanovisko, které spočívalo v přesvědčení, že dokud existují dvě vlády, jedna v Jugoslávii a druhá v Káhiře, nelze mluvit o jednotě národa. Vláda v Káhiře měla být podle maršála rozpuštěna, s ní odstraněn i Draža Mihailović a ze strany spojenců mělo dojít k uznání Rady národního osvobození Jugoslávie jako jediné jugoslávské vlády.⁵¹

Ať už jim to bylo po chuti, či nikoliv, z politického hlediska museli Britové požadavky předsedy NKOJ brzy akceptovat jako základ pro další dialog ohledně

⁴⁸ V tomto momentu je evidentní Churchillova obava z dalšího vývoje a směřování vztahů s Titem. Na místě byl předpoklad, že pokud partyzánům zavčas nepodaří pomocnou ruku Britové, spadne jejich národněosvobozencké hnutí do náruče sovětům, kteří se mílovými kroky blížili k Balkánu.

⁴⁹ KLJAKOVIĆ, Vojmir. *Drugo zasjedanje AVNOJ-a i saveznici*. V: *Nastava povijesti br.3-4/1978*, Školska knjiga Zagreb, Zagreb 1978. Str. 141.

⁵⁰ V dopise Churchill mimo jiné také vysvětloval, že i když obětuje Mihailoviće, nemůže se zříci i krále Petra, kterému bude i nadále poskytovat podporu. V: *Ibidem*.

⁵¹ KLJAKOVIĆ, Vojmir. *Drugo zasjedanje AVNOJ-a i saveznici*. V: *Nastava povijesti br.3-4/1978*, Školska knjiga Zagreb, Zagreb 1978. Str. 143.

řešení budoucnosti Jugoslávie. Z praktického úhlu pohledu neměli partyzáni co ztratit. Záleželo jen na jejich diplomatické obratnosti a především trpělivosti, kdy bude ze strany spojenců uznán fakt, že při neschopnosti představitelů exilu nabídnout odpovídající alternativu s sebou vojenská hegemonie partyzánů na donedávna okupovaných územích nutně přináší také důsledky v podobě politické kontroly. Právě Titova trpělivost se v kombinaci s vojenskou kapacitou národněosvobozené armády ukázala být rozhodující. Od počátku roku 1944 Churchill naléhal na jugoslávského krále, aby provedl personální změny ve svojí vládě a připravil tak vhodnou výchozí pozici pro jednání s NKOJ. V červnu 1944 pak na chorvatském ostrově Vis konečně došlo k setkání a uzavření vzájemné dohody Tita se zástupcem královského exilu, kterým byl Chorvat Ivan Šubašič.

Podle dohody měla vzniknout sjednocená koaliční vláda složená ze zástupců NKOJ a exilové vlády, kteří se nezkompromitovali svým postojem, či činností proti národněosvobozenému hnutí. Ve vládě měl Tito zastávat post premiéra a Šubašič vykonávat funkci ministra zahraničních věcí. Důležitým bodem dohody bylo ujednání, že okamžikem vzniku koaliční vlády ponese země jméno Demokratická federativní Jugoslávie. Jak již název napovídá, země měla být přetvořena ve federaci, ovšem otázka státního zřízení a krále⁵² měla být vyřešena až po skončení války. Tito jménem NKOJ slíbil, že dohoda o spolupráci s královskou vládou bude zveřejněna mezi obyvatelstvem a dokud bude trvat válka, tak ze strany Rady národního osvobození nedojde k žádným snahám o řešení otázky poválečného uspořádání.⁵³

Dohoda z Visu znamenala pro Tita jistotu mezinárodní legitimacy, kterou partyzáni vytvořením koaliční vlády získají. Zároveň však představovala hrozbu nespokojenosti a nepochopení, které mohla vyvolat v řadách národněosvobozené armády a komunistické strany. Z maršálovy depeše ústřednímu výboru Komunistické strany Chorvatska z 19. června je patrná jeho snaha dohodu vykreslit v pozitivním světle a vyhnout se chybným interpretacím: „V těchto dnech se podle přání všech spojenců uskutečnilo setkání mezi několika členy NKOJ, předsednictva AVNOJ v čele s maršálem Jugoslávie Titem na jedné straně a doktora Šubašiče na straně druhé. Byla uzavřena dohoda o spolupráci v boji proti okupantům a o obnově země. Rozhodnutí AVNOJ stejně jako průběh národněosvobozeného boje zůstaly

⁵² Král Petr touto dohodou také uznal partyzány jako jediné oficiální vojsko Jugoslávie.

⁵³ Archív Jugoslávie, fond 730 NKOJ, 1944/32

nedotčeny. Jednotlivé body dohody budou uveřejněny. Politické a mnohé jiné problémy jsou dohodou zlikvidovány⁵⁴. Udělejte vše pro to, aby nebyla chybně vysvětlována tato dohoda, která bez pochyby posílí naši mezinárodní pozici a bude k užítku národněosvobozenckému boji. (...) Setkání s králem jsem odmítl.⁵⁵

Jaké mělo uveřejnění informace o existenci dohody je dobře znatelné i z Titova dopisu určeného pro Vjačeslava Molotova. Dopis je datovaný 05. 07. 1944 – tedy jen necelé tři týdny od setkání Tita a Šubašice. Tito v něm píše, že zpráva o dohodě měla po Jugoslávii různé ohlasy. Obzvláště v Chorvatsku a Slovinsku v řadách národněosvobozenckého hnutí nastal zmatek, protože se věřilo, že dohoda je otevřeným vítězstvím krále, který je v těchto krajích nenáviděn a o jeho návratu na trůn nemůže být řeč. V Srbsku je podle dopisu velká většina národa na straně národněosvobozenckého hnutí a z posledních Šubašicových depeší je zřejmé, že dohoda je pro exil důležitá především proto, aby se posílila králova pozice v Srbsku. Dle Titova mínění nebude na škodu, když se realizace dohody co nejvíce oddálí, protože to pomůže posílení pozice NKOJ v Srbsku. Maršál nicméně nevěřil, že se Angličané spokojí s podepsanou dohodou, protože jim záleží na tom, aby ještě před koncem války dovedli krále zpátky do země a on znovu vládl Jugoslávii. Tito doslova napsal: „Rozumí se samo sebou, že tomu musíme jakýmkoliv způsobem zabránit tak, abychom příliš nevyhrotili vztahy se spojenci.“⁵⁶

Titovo hodnocení, že brzké vytvoření koaliční vlády by nahrávalo představitelům královského exilu, kteří by tak získali možnost co nejdříve začít upevňovat královu reputaci v Jugoslávii, částečně potvrzuje i depeše od Šubašice z 2. srpna 1944. Předseda královské vlády v ní s odůvodněním předpokládaného brzkého stažení Němců z Balkánu naléhal na co nejrychlejší zformování koaliční vlády.⁵⁷ Celý zbytek roku 1944 se následně nesl v duchu postupu, který Tito nastínil Molotovovi, a sice oddalování sestavení koaliční vlády. Partyzáni se tak mohli soustředit na obsazení co největší části jugoslávského území a postup k oblastem, které plánovali připojit.

⁵⁴ V originálním textu použito slovo „likvidirani“.

⁵⁵ Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1944/837

⁵⁶ Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1944/871

⁵⁷ Archív Jugoslávie, fond 730 NKOJ, 1944/101

Titova odpověď na Šubašicovu depeši však byla negativní s poukazem na aktuální vojenskou situaci, která, dle zpráv z bojiště, rozhodně nenapovídá tomu, že by se Němci chtěli stahovat z Balkánu.

Situaci okolo sestavení jednotné vlády značně zkomplikoval 11. ledna 1945 král Petr II. Ve svém prohlášení se totiž vyjádřil pro vládu, ve které by byli zástupci politických stran napříč politickým spektrem. Tím se však odchýlil od vládní platformy, kterou předpokládala dohoda Tito-Šubašić. Reakce partyzánů na sebe přirozeně nenechala dlouho čekat. Dva dny po otištění králova vyjádření odeslal ústřední výbor Komunistické strany Jugoslávie telegram předsedům organizací na lokálních úrovních. V něm ÚV KSJ obvinil krále Petra, že svým vyjádřením nepřiznává AVNOJ jako zákonodárnou instituci a nesouhlasí s lidmi navrženými do vlády, čímž se v podstatě postavil nejen proti sestavení jednotné vlády, ale také proti dohodě Tito – Šubašić z Visu.⁵⁸

Mnohem méně ohledů než ÚV KSJ si v reakci na královo prohlášení bralo předsednictvo AVNOJ. Ve svém komuniké z 16. ledna doslova uvedla: „Deklarací Dvorní jugoslávské královské kanceláře v Londýně z 12. ledna roku 1945 byla veřejnost informována o králově pohledu na tuto dohodu (*Tito-Šubašić – pozn. M.Š.*). Král ji odmítá z následujících důvodů: 1) nesouhlasí s lidmi, kteří mu byli navrženi do regentské rady s odůvodněním, že jsou příliš propartyzánsky naladěni, což mu nedává dostatečné záruky, že referendum v Jugoslávii proběhne objektivně. Jeho povinností ale je postarat se, aby národ mohl svobodně projevit svoji vůli. (...) Anglický tisk a rádio ze zahraničněpolitických a taktických důvodů oznámily, že ono královo vyjádření vzniklo bez předchozí konzultace s britskou vládou. Mezitím, 12. ledna i Rádio Londýn i „Times“ konstatovaly, že během schůzky, kterou měl král s Churchillem a Edenem před vydáním prohlášení, bylo rozhodnuto o odložení jejího vydání. To znamenalo, že anglická vláda byla s vyjádřením seznámena a ve své podstatě s ním souhlasila, ale s králem nebyla nalezena shoda, co se data jejího uveřejnění týče. Kromě toho, i samotný fakt, že královo vyjádření bylo několikrát vysíláno přes Rádio Londýn, které kontroluje vláda Jeho britského veličenstva, představuje souhlas s ní a jejím uveřejněním. (...) Spolu se změnou anglického názoru se mění i názor vlády dr. Šubašiće. Přes svoji informační kancelář Šubašićova vláda královu deklaraci odsoudila a pohrozila, že dohodu zrealizuje i přes králův nesouhlas. Pod tlakem anglické vlády však vláda dr. Šubašiće hned další den

⁵⁸ Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1945/15

V telegramu byli jako zodpovědní za obsah královy řeči označeni Angličané. Výslovně však bylo řečeno, že nadcházející „spontánní“ demonstrace v Jugoslávii nesmí nabýt protibritský charakter.

oznámila, že zpráva její informační kanceláře ze 13. ledna představuje pouze jedno zhodnocení situace a nikoliv oficiální stanovisko vlády.⁵⁹

Z dokumentů je tedy zřejmý nejen vliv vládních špiček Spojeného království na postoj krále Petra k dohodě z Visu, ale také atmosféru, ve které se královský exil na začátku roku 1945 nacházel. S postupem času a partyzánské armády do zbývajících koutů země se totiž royalistům rapidně zužoval manévrovací prostor pro pozdější snahy zabránit úplnému převzetí země komunisty. Koaliční vláda nicméně stále neexistovala a významným impulzem k jejímu sestavení se měla stát nadcházející konference Velké trojky v Jaltě.

O jejím průběhu informovala AVNOJ britská vojenská mise v Bělehradě následovně: „10. února diskutovali na plenárním zasedání Krymské konference šéfové tří vlád o jugoslávských záležitostech a odsouhlasili následující doporučení pro maršála Tita a dr. Šubašiče: a. aby byla neprodleně zrealizována dohoda Tito-Šubašić a na základě této dohody aby byla sestavena i nová vláda; b. aby nová vláda po svém sestavení prohlásila: 1. že do AVNOJ budou zařazeni poslanci posledního předválečného jugoslávského parlamentu zvoleného v prosinci 1938, kteří se nezkompromitovali kolaborací s nepřítelem, čímž tak bude vytvořen orgán, který se bude nazývat „dočasným parlamentem“; 2. že zákonodárné postupy a úkony AVNOJ budou podléhat zpětné ratifikaci po válce zvoleného Ústavodárného shromáždění.“⁶¹

Že na únorové spojenecké konferenci na Krymu zapůsobila velmocenská politika v duchu procentové dohody Stalina a Churchilla je zřejmé nejen z uhlazeně formulovaného doporučení, které zprostředkovala britská vojenská mise, ale také z depeše sovětského lidového komisaře pro zahraniční věci Molotova: „Sovětská vláda se domnívá, že je v zájmu národů Jugoslávie a úspěchu boje Spojených národů nedopustit oddalování realizace dohody Tito-Šubašić, která byla posvěcena na Krymské konferenci. Sovětská vláda věří, že rozhodnutí o složení regentské rady a dočasné sjednocené jugoslávské vlády, které jste učinili 25. února, bude nezávisle na nesouhlasu krále Petra provedeno v předpokládaném termínu.“⁶²

⁵⁹ Archív Jugoslávie, fond 730 NKOJ, 1945/1

⁶⁰ Za zmínku stojí i fakt, že AVNOJ v dokumentu dává do souvislostí formování jugoslávské vlády se situací v Řecku. Podle všeho měla koaliční vláda změnit politický kurz v Jugoslávii a pomoci tak od sebe oddělit komunistické partyzány z Řecka, Jugoslávie a Bulharska. Britové by tak měli zajištěno, že ELAS bude odříznut od materiální a vojenské pomoci národněosvobozenického hnutí Jugoslávie.

⁶¹ Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1945/141

⁶² Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1945/102

Krátce po skončení Jaltské konference, 13. února, poslal král Petr II. do Londýna telegram se svými instrukcemi k formování sjednocené koaliční vlády. Doslova v něm psal: „Jugoslávská královská vláda odjíždí do Bělehradu s mým souhlasem a pověřením a veze s sebou moje instrukce: ČÁST I. REGENTSKÁ RADA: Navrhl jsem následující jména: dr. Milan Grol⁶³, dr. Juraj Šutej a dr. Dušan Serbec. Doufám, že Rada národního osvobození Jugoslávie bude respektovat můj výběr, který je založen na dlouhém rozmýšlení. (...) Regentská rada bude jmenována mým královským dekretem, který kontrasignuje předseda mojí vlády teprve, až radu uzná NKOJ. Dekret bude uschován u mě až do té doby, kdy dostanu telegram, v němž mi předseda vlády potvrdí uznání regentské rady. (...) Královská vláda, a později i sjednocená vláda, bude odpovědná za to, že se mnou regentská rada bude v neustálém kontaktu a bude mne informovat o všech důležitých událostech v zemi. ČÁST II. SJEDNOCENÁ VLÁDA: Formování sjednocené vlády nezačne dříve, než bude ustanovena regentská rada a složena její přísaha. Sjednocená vláda by měla zahrnovat co nejvíce různých myšlenkových proudů a pohledů různých politických stran. Tato vláda bude skládat přísahu do rukou regentské rady. To dá dočasné koaliční vládě plnoprávnost jak v očích národů Jugoslávie, tak i celého světa. ČÁST III. Nechť jsou zrealizovány návrhy spojenců, které byly učiněny na Jaltské konferenci.“⁶⁴

O tři týdny později, 7. března byla vytvořena sjednocená koaliční vláda s Titem jako jejím předsedou a Ivanem Šubašičem na pozici ministra zahraničí. Do důsledků vzato, koaliční vláda nevznikla spojením Rady národního osvobození Jugoslávie a exilové Jugoslávské královské vlády, protože tyto dva orgány před 7. březnem zanikly. Formálně tak sjednocená vláda nebyla pokračováním NKOJ, ale z pohledu programu a cílů vlády tomu tak de facto bylo. Tato vláda měla Jugoslávii

⁶³ Milan Grol představoval sporný bod ve formování regentské rady a později i koaliční vlády. V Jovanovićově a Purićově vládě v exilu zastával různé posty a v roce 1944 byl částí emigrantské elity navrhován králi Petrovi jako protikandidát vůči Ivanu Šubašičovi. Na nátlak Britů však Grol premiérem jmenován nebyl. Argumentem bylo, že nikdo srbské národnosti by neměl dostatečnou vůli k odvolání Draži Mihailoviće. Jmenování Grola ministrem bez portfeje v koaliční vládě velmi zaskočilo i Sověty, kteří to považovali za chybný krok, který může vyvolávat politické obstrukce. Grol byl následující den předmětem i jednání politbyra KSJ. Jeho přítomnost ve vládě podle Tita znemožňuje vládu nazývat „národní“. Byl proto odsouhlasen název „Vláda Demokratické federativní Jugoslávie“ V: Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1945/336

⁶⁴ Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1945/142

provést posledními měsíci války až do prvních poválečných voleb, které se konaly v říjnu 1945.

2.2 Teritoriální vize

Specifickou část v partyzánské koncepci obnovy Jugoslávie zaujímala územní otázka. Vedle představy o tom, že země vyjde z války založena na federativním uspořádání, měli partyzáni i celkem konkrétní představy, na jakém území se obnovená Jugoslávie bude rozkládat. Nejjasněji o tom vypovídá zpráva Ivana Ribara, kterou v Jajcích dne 29. 11. 1943 zahájil poslední den II. zasedání AVNOJ: „... V nové Jugoslávii od Terstu do Černého moře musí být svobodné a sjednocené federativní společenství vybudováno pouze a výlučně vůlí a dohodou svobodných a nezávislých národů.“⁶⁵

2.2.1 Makedonská otázka

Z Ribarova zahajovacího referátu je jednoznačně patrné, v jakých rozměrech členové národněosvobozeneckého hnutí Jugoslávii plánovali. Terst a jeho zázemí jsou samy o sobě velkolepý plán na teritoriální rozšíření. S takovými plány se nicméně setkáváme i u představitelů královského exilu, kteří v porovnání s partyzány měli nesrovnatelně menší možnosti takové vize vojensky podepřít. Výslovné zmínění, že Jugoslávie by se měla rozkládat až na břehy Černého moře, však představuje úplně nový fenomén. V ostatních dokumentech AVNOJ není specifikováno, jakým způsobem by se Jugoslávie měla na černomořské pobřeží rozšířit. Nabízí se dva možné výklady.

První možností, jak toto vysvětlit, je předpoklad, že už v Jajcích partyzáni reálně zvažovali určitou formu státního spojení s Bulharskem, jako tomu bylo v prvních poválečných letech, než došlo k roztržce Tito-Stalin. Proti této teorii však hovoří fakt, že v roce 1943 bylo Bulharsko stále jedním z hlavních spojenců nacistického Německa na Balkáně. Podílelo se největší měrou na rozdělení a okupaci Makedonie a komunisty vedené hnutí odporu v Bulharsku nemělo vojenský ani politický potenciál k prosazování podobného projektu. Díky Stalinově politice vůči Bulharsku navíc došlo k tomu, že na konci léta 1944, kdy se Bulharsko připojilo ke spojencům v boji proti Německu, zůstala podstatná část důstojnického sboru

⁶⁵ Archív Jugoslávie, fond 730 NKOJ, 1943/49

bulharské armády ve velení svých jednotek, a to dokonce i na území Jugoslávie, kde někteří z oněch důstojníků byli ještě nedávno v roli okupantů a vykonavatelů politiky denacionalizace.⁶⁶

Druhý výklad, který se jeví mnohem reálněji, spočívá v jugoslávské perspektivě na vyřešení makedonské otázky. Makedonci, jakožto součást národněosvobozenecké armády a tedy i AVNOJ, byli velmi citliví v otázce budoucnosti rozdělené Makedonie. To měl Tito na paměti po celou dobu války a byl rozhodnut využít svého vlivu ke konečnému vyřešení tohoto problému. Do karet jugoslávskému maršálovi hrála jeho autorita, kterou požíval nejen mezi svými vojáky, ale také mezi bojovníky řeckého hnutí ELAS. Vize spojení Vardarské, Egejské a popřípadě i Pirinské Makedonie pod administrativu Bělehradu ještě v průběhu války díky jednání mezi místními komunistickými stranami se tak jeví jako mnohem pravděpodobnější vysvětlení Ribarovy představy. Ve prospěch zmíněné vize hovoří i Titova korespondence z roku 1944. V dopise Vjačeslavu Molotovovi z 5. července si stěžuje na problémy s řešením makedonské otázky: „Dorazil k nám stálý zástupce řecké Národní rady. Přijeli i delegáti z jižní části Makedonie a jedni si stěžují na druhé kvůli řecké části Makedonie. Záležitost jsme urovnali tak, že teď se v nejtěsnější spolupráci povede boj proti okupantům a otázka hranic, či připojení se prozatím vůbec nebude otevírat. Rozumí se samo sebou, že otázky hranic a seburčení některých národních menšin v pohraničních územích budou aktuálnější, čím více se bude blížit konec války. Proto bude třeba dokončit veškeré přípravy, aby se tyto komplikované otázky co nejlépe vyřešily na mírové konferenci.“⁶⁷

Se snahou zbavit se ošidného makedonského problému proklamováním makedonské rovnoprávnosti a řešení hledat na společné platformě všech tří zainteresovaných stran koresponduje i dopis, který Georgi Dimitrov pod pseudonymem Ivan na konci července 1944 píše Valterovi (*Tito – pozn. M.Š.*): „...Vícekrát jsem naše bulharské soudruhy upozorňoval na jejich chyby, slabiny a nedostatky. Z pohledu makedonské otázky jsem jim dal následující instrukce: (...) 2. Veškerými silami necht' podporují makedonskou politiku nové federativní

⁶⁶ PETRANOVIĆ, Branko. *Bitka za Banjaluku i opšti vojno-politički kontekst situacije na Balkanu u Septembru 1944*. Univerzitet „Đuro Pucar Stari“ Banjaluka, Banjaluka 1985. Str. 109.

⁶⁷ Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1944/871

Jugoslávie, která Makedoncům nabízí rovnoprávnost. 3. Necht' se vyhýbají jakýmkoliv sporům ohledně územních otázek a budoucích hranic balkánských států. (...) 5. Necht' mají na paměti, že správné řešení územních otázek je možné pouze na základě společného boje národů Jugoslávie, Bulharska, Řecka spolu s Makedonci.“⁶⁸

Ribarův výrok i jeho výše nabídnutá interpretace nicméně naprosto zanedbávají dvě podstatné skutečnosti. První z nich je fakt, že komunisté oficiálně nebyli v žádné fázi válečného konfliktu, ani po jeho skončení u moci ani v Řecku a ani v Bulharsku. Nemohli tedy dojednávat žádné územní změny, protože by z právního hlediska nebyly podloženy. Legitimní královská vláda v Aténách nikdy nepřestala pohlížet na makedonskou otázku jako na otázku národní bezpečnosti Řecka, zatímco Tito postupem času měnil svůj přístup k tomuto problému v závislosti na vnitro- a zahraničněpolitické situaci. Jak píše Katsanos, až do roku 1948, dokud trvala řecká občanská válka, používala Jugoslávie makedonskou otázku ve smyslu „legitimity“ jugoslávských nároků na řeckou část Makedonie. V září 1944, tedy nedlouho předtím, než se Němci začali stahovat z Balkánu, nastínil vůdce jugoslávských partyzánů maršál Tito jugoslávské nároky Robertovi D. Murphymu, politickému poradci vrchního velitele spojeneckých sil ve Středomoří. Ve svém posledním přísně tajném hlášení pro State department datovaném 8. září 1944 si Murphy poznamenal následující: „Řekl mi, že Jugoslávie, má právo na Istrii a měla by si také vzít region Kosova a části Makedonie a Trákie.“⁶⁹

Druhým opomíjeným činitelem zde byl zahraničněpolitický faktor. U Atén šlo více než v kterémkoliv jiném případě o vliv, který v Řecku před válkou mělo Spojené království. Jak se v průběhu války ukázalo, Britové se své pozice v nejjižnějším cípu Balkánského poloostrova rozhodně nehodlali vzdát. Rozdělení řeckého území tak pro Londýn, který jak známo hrál velmi důležitou úlohu i v jugoslávském politickém vývoji, vůbec nepřipadalo v úvahu. V případě Bulharska se nejednalo ani tak o velmocenské sféry vlivu, jako o fakt, že k Bulharsku bylo po válce přistupováno jako k poraženému státu, který do doby uzavření mírové smlouvy neměl mít právo jakkoliv měnit svůj státní status, nebo hranice.

⁶⁸ Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1944/853

⁶⁹ Department of State, *Foreign Relations of the United States*, 1944, Volumen IV, p. 1040. V: KATSANOS, Konstantinos, PANTELIĆ, Nada. *Makedonsko pitanje u jugoslovensko-grčkim odnosima*. Arhiv Jugoslavije, Beograd 2012. Str. 7.

2.2.2 Přímoří, Terst, Julská krajina

Vedle vyřešení makedonské otázky korekcí jižní hranice měli partyzáni v plánu provést rozsáhlé územní změny na severozápadě Jugoslávie. Jednalo se konkrétně o oblasti, které po skončení první světové války připadly, nebo musely být díky velmocenské politice odstoupeny Itálii. Zejména šlo většinu chorvatských ostrovů, Istrii a poté oblast Julské krajiny s početnou slovinskou menšinou. Tyto územní změny vyplývaly z deklarace II. zasedání AVNOJ. Konkrétně se v ní píše: „Rozhodnutí č. 9 o připojení slovinského Přímoří, Benešského Slovinska, Istrie a chorvatských jadranských ostrovů k Jugoslávii potvrzuje 1. Rozhodnutí Slovinského národního osvobozenického výboru o připojení slovinského Přímoří a všech anektovaných částí Slovinska svobodnému Slovinsku v rámci federativní Jugoslávie; 2. Rozhodnutí Zemské antifašistické rady národního osvobození Chorvatska (ZAVNOH) o připojení Istrie, Zadaru a anektovaných území Chorvatska, stejně jako chorvatských jadranských ostrovů svobodnému Chorvatsku v rámci federativní Jugoslávie;⁷⁰ 3. Toto rozhodnutí okamžitě vstupuje v platnost.“⁷¹

V době, kdy probíhalo zasedání AVNOJ v Jajcích, již byla v platnosti kapitulace Itálie. Připojení takto rozsáhlých území na úkor poraženého státu, který byl po více jak dva roky v roli okupanta, se tak partyzánům mohlo logicky zdát jako menší problém, než vyřešení makedonské otázky. Nutno podotknout, že výběr výše specifikovaných území nebyl dílem jugoslávské rozpínavosti, nýbrž byl založen na skutečnosti, že tato teritoria byla ve velkém počtu osídlena jugoslávským živlem. Jakkoliv bylo připojení zmíněných teritorií deklarováno nejprve regionálními orgány partyzánské moci a poté i AVNOJ, faktickou suverenitu Jugoslávie nad těmito oblastmi získanou jejich osvobozením muselo z hlediska mezinárodního práva

⁷⁰ Základem pro tato rozhodnutí se stalo zasedání Oblastní národněosvobozenické rady Istrie v Pazinu dne 13. září 1943, kde bylo odsouhlaseno připojení Istrie k Chorvatsku. V návaznosti na to proběhlo 20. září zasedání ZAVNOH, které kromě rozhodnutí o připojení území deklarovalo i neplatnost všech smluv, které uzavřel Ante Pavelić. Důležitým bodem také bylo, že italské menšině bude zaručena autonomie. Na tento bod však reagoval Tito ve svém dopise z 1. října, kde vysvětlil, že je potřeba zdůrazňovat autonomii kulturní a nikoliv politickou. ZAVNOH byla mimo jiné také pokárána, jelikož pravomocí rušit jakékoliv státoprávní akty vztahující se k území Jugoslávie disponuje pouze AVNOJ. Na jeho druhém zasedání tak byly všechny státoprávní rozhodnutí orgánů na nižší úrovni sanovány a služebně znovu přijaty plénem AVNOJ.

⁷¹ Archív Jugoslávie, fond 730 NKOJ, 1943/52

potvrdit až podepsání mírové smlouvy.⁷² Komplikaci pro Tita v otázce připojení Terstu s jeho zázemím však kromě německých vojenských jednotek představovali také na jedné straně Italové, a na druhé straně Winston Churchill.

Ačkoliv byla Itálie jedním z vykonavatelů rozbití Jugoslávie v roce 1941, partyzáni nemohli ignorovat fakt, že se především v severní Itálii rozvíjelo silné komunistické hnutí v čele s Palmiro Togliattim. Tito tak musel najít způsob, jak na jedné straně uspokojit Chorvaty a hlavně Slovince, kteří toužili po Julské krajině, a na druhé straně zůstat věrný komunistické myšlence internacionalismu, která jakékoliv hranice mezi státy popírala. Obzvláště těžké bylo najít způsob, jak akcentovat teritoriální pretenzi na Terst a vysvětlit jí italským partyzánům, kteří v Julské krajině také operovali. Archivní dokumenty ukazují, že snaha o spolupráci a koordinaci činnosti italských a slovinských komunistických partyzánů existovala ještě před tím, než Itálie v září 1943 kapitulovala.⁷³

Po zasedání AVNOJ v Jajcích, kde byly výslovně jmenovány oblasti, které měly být do budoucna přiřčeny k Jugoslávii na úkor Itálie, zaslal ÚV KSJ telegram Oblastní radě slovinského Přímoří Komunistické strany Slovinska. V něm byli Slovinci instruováni, aby nezhoršovali vztahy s italskými komunisty a zbytečně neotevírali otázku přináležení Terstu.⁷⁴ Připojení slovinského Přímoří vysvětlovat tím, že tato zpráva bude mít dalekosáhlý vliv na povstání a bojovou aktivnost slovinského obyvatelstva v dané oblasti. Oblastní radě bylo zároveň jasně dáno na vědomí, aby se svými vojáky nepřecházela na italské území. Naopak se měla snažit podpořit komunistické hnutí v severní Itálii a Pádské nížině výcvikem partyzánů a šířením slávy Tita nejen jako představitele jugoslávského hnutí odporu, ale jako vůdce lidového hnutí odporu v celé této části Evropy.⁷⁵

Je třeba zmínit, že ať už to byl respekt, kterému se Tito v jihovýchodní Evropě těšil, či jejich vlastní přesvědčení, italští komunisté se k otázce Terstu překvapivě stavěli ve prospěch Jugoslávčů. Dokládá to úryvek dopisu z 1. října 1944

⁷² SIROTKOVIĆ, Hodimir. Državnopravno značenje odluka Okružnog NOO-a za Istru, ZAVNOH-a i AVNOJ-a o sjedinjenju Istre s Hrvatskom i Jugoslavijom. V: Nastava povijesti br.3-4/1978, Školska knjiga Zagreb, Zagreb 1978. Str. 144-150.

⁷³ Archív Jugoslávie, fond Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ), 1943/206
⁷⁴ V totožný den byl poslán telegram i Oblastní radě Korutan, jež byly dány prakticky stejné instrukce jako Slovincům v Přímoří, a sice nedovolit diskuze o tom, komu přináleží Korutany, a místo toho se snažit rozšířit komunistické hnutí dále do Rakouska. V: Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1944/42

⁷⁵ Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1944/41

adresovaný Komunistické straně Slovinska, jehož autorem je Edvard Kardelj: „Během rozhovoru s jedním z našich soudruhů Ercoli⁷⁶ uznal oprávněnost našich nároků na Terst a Přímoří.“⁷⁷

Jinou kapitolou „italského“ postoje byl nicméně Vatikán, který v otázce Terstu jakožto katolíky podporoval jak Italy, tak Slovince. Tento paradoxní postoj měl přispět k tomu, aby, podle Svatého stolce, přístav nepřípadl komunistům.⁷⁸

Jak již bylo řečeno, druhou komplikací pro partyzány v otázce připojení Terstu a Julské krajiny představoval Winston Churchill. Od druhé půle roku 1944 se s postupem času -zvyšovala nedůvěra, kterou Churchill vůči Titovi cítil. Důvodem bylo nejen neustálé odkládání sestavení koaliční vlády s royalisty a umožnění králi Petrovi návrat do Jugoslávie, ale hlavně Titova neočekávaná návštěva Moskvy ve dnech 21. – 28. září. Ta britského premiéra utvrdila v názoru, že jugoslávské teritoriální nároky na Terst jsou ve skutečnosti snahou Sovětského svazu uskutečnit dávný cíl – mít přístup do teplých moří, aniž by v cestě stály Bospor a Dardanely. Britové proto za žádných okolností nechtěli připustit, aby přístav osvobodila partyzánská národněosvobozená armáda, a na novozélandské jednotky pod velením generála Bernarda C. Freyberga postupující z vnitrozemí Itálie naléhali, aby Terst byl obsazen západními spojenci. S tím však Tito počítal a velitele IV. Jugoslávské armády generálporučíka Petara Drapšina instruoval k co nejrychlejšímu postupu do Julské krajiny a následnému obsazení přístavu Terstu. V poslední fázi války, kdy Drapšinova armáda osvobodila Bihać a pokračovala v těžkých bojích směrem na jadranské pobřeží a řeku Soči, se Tito začal odvolávat na „válečný paragraf“ prohlašujíc, že obsazené území náleží tomu, kdo jej obsadil, přičemž měl primárně na mysli boj obyvatelstva Istrie a slovinského Přímoří proti fašismu a za svoje připojení k Jugoslávii.⁷⁹

⁷⁶ Přezdívka, kterou během války používal Palmiro Togliatti. Jeho postoj potvrzuje i jiný Kardeljův dopis, ve kterém Kardelj píše, že měl s předákem italských komunistů osobní schůzku, během které znovu přiznal jugoslávské nároky na Terst a Gorici. Kardelj v dopise Togliattioho označuje za „našeho upřímného přítele“. V: Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1944/379

⁷⁷ Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1944/326

⁷⁸ Archív Jugoslávie, fond 730 NKOJ, 1944/75

⁷⁹ PETRANOVIĆ, Branko. *Bitka za Banjaluku i opšti vojno-politički kontekst situacije na Balkanu u Septembru 1944*. Univerzitet „Đuro Pucar Stari“ Banjaluka, Banjaluka 1985. Str. 102/103.

Drapšinova IV. armáda splnila svůj úkol a v časných ranních hodinách 1. května vstoupila do Terstu cca o 8 hodin před Novozélandány.⁸⁰ Situace okolo přístavu však byla napjatá, jelikož západní spojenci si osvobození přístavu nárokovali sami a vyzývali Jugoslávce, aby se z města a jeho okolí stáhli. Na tyto výzvy Tito reagoval v depeši pro IV. armádu z 9. května: „...Spojenci žádají, aby mohli okupovat území na linii Terst-Gorica-Monfalkone, odkud máme stáhnout svoje jednotky. Žádají to od nás, aby mohli, jak tvrdí, mít plnou kontrolu nad přístavem a komunikacemi směrem k Rakousku. (...) Celé území až k řece Soči včetně Terstu, Gorice a Monfalkone by podle mezinárodních pravidel války mělo být chápáno jako naše okupační pásmo, neboť jsme tato území obsadili s těžkými ztrátami, a pro Jugoslávii to v užším smyslu znamená, že jsme tyto kraje osvobodili, protože etnicky přináležejí naší zemi.“⁸¹

Po dlouhých jednáních byla 9. června 1945 v Bělehradě podepsána dohoda, jež určovala, že část Julské krajiny zahrnující Terst, železniční tratě a pozemní přístupové cesty do Rakouska, Pulu a ostatní přístavy na západním břehu Istrie, případně pod kontrolu spojeneckého vrchního velitele v oblasti - maršála Alexandra.⁸² Co se týče přímo Terstu, tak spojenecké jednotky pod britským a americkým velením v souladu s dohodou obsadily vlastní město a přístav – tzv. „zónu A“. Jugoslávci pak měli pod svojí kontrolou území okolo přístavu obývané Slovany – tzv. „zónu B“. Dohoda sama o sobě však neřešila, komu sporná území patří. To měla z pohledu mezinárodního práva stanovit teprve až mírová smlouva.

Mírová smlouva s Itálií byla podepsána v Paříži 10. února 1947. Jejím podpisem tak Jugoslávie konečně měla de iure potvrzen zisk získala přes 7 000 km² nového území s cca 470 tisíci obyvateli, které získala na úkor Itálie. Konkrétně se jednalo o značnou část Istrie a Julské krajiny, přístavy Zadar a Rijeka, ostrovy Cres, Lošinj, Lastovo, Palagruža a řadu dalších menších ostrovů v severním Jadranu. Itálii na základě mírové smlouvy zůstaly tyto Slovinci osídlené oblasti: Kanálská dolina, Benšské Slovinsko a města Gorila a Tržič.⁸³ Jugoslávie, i přes tyto značné územní

⁸⁰ PLENČA, Dušan. *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svejskog rata*. Institut društvenih nauka, Beograd 1962. Str. 400.

⁸¹ Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1945/387

⁸² PIRJEVEC, Jože. *Trst je naš! : boj Slovencev za morje (1848-1954)*. Str. 315.

⁸³ STRUGAR, Vlado. *Jugoslavija 1941 – 1945*, str 347.

zisky, nikdy nepřestala zdůrazňovat, že aktem podpisu mírové smlouvy nezřídí svých práv na nepřipojená území.

Svobodné území Terstu (SÚT) bylo v souladu s článkem 21 pařížské mírové smlouvy ustanoveno 16. února 1947⁸⁴ a spadalo pod kontrolu OSN,⁸⁵ přičemž rozdělení sporného území zůstalo stejné, jak jej definovala bělehradská dohoda z června 1945.⁸⁶ Otázka Terstu byla definitivně vyřešena v říjnu 1954, kdy bylo na Londýnské konferenci dohodnuto, že Itálii s konečnou platností připadne oblast „zóny A“ a Jugoslávii „zóna B“.

⁸⁴ BOGETIĆ, Dragan. DIMITRIJEVIĆ, Bojan. *Tršćanska kriza 1945 – 1954*, str. 36.

⁸⁵ VYKOUKAL, Jiří et. al. *Východ*, str. 216.

⁸⁶ BOGETIĆ, Dragan. DIMITRIJEVIĆ, Bojan. *Tršćanska kriza 1945 – 1954*, str. 36.

3 Role spojeneckých velmocí na jihoslovanském prostoru

Ačkoliv se může zdát, že velmocenská politika na evropském kontinentě byla záležitostí především přelomu 19. a 20. století a následně i meziválečné periody, druhá světová válka na Balkánském poloostrově ukázala pravý opak. Dění na jugoslávském prostoru během válečného konfliktu je jasným důkazem poslední přítomnosti velmocenské politiky V Evropě před nástupem sfér vlivu, které byly příznačné pro rýsující se Studenou válku.

Hlavními aktéry této velmocenské politiky byli od samého počátku Britové, kteří Balkán stále zahrnovali do svojí sféry vlivu v návaznosti na meziválečné období. Tehdy sice Jugoslávie a Rumunsko pojily spojenecké smlouvy mnohem více s Francií, avšak jakožto monarchie mělo Spojené království v těchto zemích veliký vliv. Nejmarkantněji bylo s Londýnem dozajista spojeno Řecko, což se mělo naplno projevit v posledních měsících války, kdy byla velmi aktuální i možnost územních změn mezi Řeckem a Jugoslávií ve prospěch jihoslovanského státu v oblasti Egejské Makedonie.

Druhým velkým hráčem, který na Balkáně pro Spojené království v pozdější fázi války představoval hlavního protihráče, byl Sovětský svaz. Role Sovětského svazu v dění na jugoslávském prostoru rostla v závislosti na dvou proměnných.

Tou první byla schopnost jugoslávských komunistů, kteří byli po celou dobu národněosvobozeneckého boje stále podřízeni Kominterně, převzít jak bojovou, tak ideologickou iniciativu na územích pod svojí kontrolou. S rostoucím vlivem komunistů v Jugoslávii se totiž Moskvě rozšiřovala škála území, o jejichž osudu do budoucna bude moci spolurozhodovat, nemluvě o možnosti propojit skrze Pádkou nížinu komunistická hnutí z Balkánu i se západní Evropou, a přiblížit se tak původnímu Leninovu cíli – světové revoluci.

Druhou proměnnou, která určovala kapacitu Sovětského svazu ovlivňovat dění na Balkáně, byla pozice Rudé armády. V době, kdy Sověti měli plné ruce práce s odražením německých ofenzív na Stalingrad, nemohlo být ani řeči o tom, že by se Kreml výrazněji angažoval v pomoci Titovým partyzánům. Jakmile se však sovětské jednotky chopily iniciativy a postupovaly směrem do jihovýchodního cípu Evropy, stala se Rudá armáda hlavním argumentem Stalinova vlivu a SSSR protihráčem Spojeného království na balkánské šachovnici.

Spojené státy, jakožto třetí spojenecká velmoc, byly v dění na Balkánském poloostrově ve srovnání se SSSR a Brity zainteresovány nejméně. To vyplývalo nejen z jejich tradičního odporu k sféram vlivu a z izolacionizmu, který jejich meziválečnou přítomnost v Evropě snížil na úplné minimum, ale především z faktu, že pro USA byl po většinu války primárním bojištěm Pacifik. Na evropskou pevninu se američtí vojáci poprvé dostali v roce 1943, když proběhla invaze na Sicílii. Americký zájem o Jugoslávii, respektive o Tita a jeho národněosvobozenecké hnutí, rapidně vzrostl až v samém závěru války, kdy byl v sázce osud Julské krajiny a přístavu Terst. Tehdy byli Američané spíše shodou okolností, než vlastním zapříčiněním nuceni zastoupit Brity, kteří tou dobou byli zaměstnáni řešením politické krize a občanské války v Řecku.

3.1 SSSR

Sovětský svaz byl ve vztahu k Jugoslávii oproti Spojeným státům a Spojenému království ve specifické pozici. Vzhledem ke způsobu, jakým Království Jugoslávie přistupovalo k tamním komunistům⁸⁷, neměla Moskva, jakožto sídlo komunistické internacionály, moc zájem o navazování oficiálních vztahů s monarchií v Bělehradě. Diplomatické vztahy mezi Sovětským svazem a Královstvím Jugoslávie byly prakticky navázány až formou výměny dopisů mezi sovětským a jugoslávským velvyslancem v Ankaře 24. června 1940.⁸⁸ Toto opatrné sblížení bylo dále rozšířeno o Dohodu o přátelství a vzájemném nenapadání, která byla podepsána v Moskvě 5. dubna roku 1941.⁸⁹ Vzájemné vztahy Moskvy a Bělehradu se však již nestačily jakkoliv rozvinout, protože o den později bylo Království napadeno silami Osy a král i svojí vládou odešli do exilu. Zhruba v době, kdy byl následně napaden i Sovětský svaz, se jugoslávská vláda snažila obnovit svojí činnost z londýnského vyhnanství.

V prvních letech války se Titovi partyzáni oproti Mihailovičovým četníkům nacházeli v nevýhodě. Pro četníky hrály dva významné faktory. Z dlouhodobého hlediska vzato měl Mihailović už od počátku okupace Jugoslávie výhodu ve výhradní podpoře jugoslávských exilových vlád, které představovaly legitimního

⁸⁷ Na počátku 20.let byla komunistická strana královským režimem zakázána s odvoláním na její protistátní činnost a pokus o atentát na regenta prince Aleksandra.

⁸⁸ DAMIP, Politički Arhiv, 1948, SSSR, CXXXII/204

⁸⁹ DAMIP, Politički Arhiv, 1948, SSSR, CXXXII/211

pokračovatele mezinárodně přiznaného státu. Co více, v tehdejší době přiznaného i Sovětským svazem. Druhá výhoda byla mnohem více vojenského charakteru. Britové měli díky svým logistickým možnostem více možností, jak četníkům dopravit zásoby nezbytné pro vedení partyzánského boje. Partyzáni, kteří se z ideologických důvodů upínali k Sovětům, byli v prvních letech války odkázáni pouze sami na sebe a svoji schopnost si bojem s okupanty obstarat zásoby a vybavení.

Do doby, než Sověti na východní frontě převzali bojovou iniciativu a Rudá armáda u Stalingradu započala svůj postup na západ, se Stalin otázkou Jugoslávie nezabýval a jakékoliv styky Partyzánů s Moskvou probíhaly prostřednictvím Kominterny. Ta se však ve své činnosti povětšinou omezovala na instrukce lokálním komunistickým stranám ve smyslu boje proti okupantům na platformě široké národní fronty.⁹⁰ Fakt, že partyzáni přijímali instrukce od Kominterny, nicméně ubíral národněosvobozenckému hnutí na kredibilitě v očích západních spojenců. Obzvláště zarytý antikomunista Winston Churchill viděl v Titovi jen další loutku, která je z Moskvy řízena Kominternou, potažmo Kremlem. Josif Stalin se tak rozhodl pro vstřícné gesto a s odůvodněním ulehčení organizace společného boje proti Hitlerovi a nacismu byla 15. května 1943 Komunistická internacionála rozpuštěna.⁹¹

Do důsledku vzato, Stalin si zahrál na velkodušného za poměrně nízkou cenu. Žádná z komunistických stran ani jejich vůdců si netroufla sovětského diktátora za jeho počin kritizovat. A de facto k tomu reálně ani nebyl důvod. To je zřejmé z dopisu maršála Tita pro Svetozara Vukmanoviće Tempa, datovaného do pozdního léta roku 1943. V dopise se rozebírá návrh na vytvoření jednotného „Balkánského štábu národněosvobozenckého boje“ a doslova se v něm píše: „I podle nás (*vedení partyzánů – pozn. M.Š.*) a stejně tak podle názoru Djede (*Kominterny – pozn. M.Š.*) bychom měli být centrem pro balkánské země.“⁹²

Kominterny tedy sice byla oficiálně zrušena, avšak ve skutečnosti se její činnost nezastavila a dále přes ni proudily instrukce do štábů komunisty vedených hnutí odporu na Balkáně. Mnohem více tak mělo její zrušení představovat ústupek Britům a Američanům, kteří v Kominterně viděli koordinátora světové komunistické

⁹⁰ Příznačné bylo, že Kominterny oficiálně instruovala středo- a jihoevropské komunistické strany k ozbrojenému odporu vůči Němcům teprve poté, co byl 22. června 1941 napaden Sovětský svaz.

⁹¹ Archív Jugoslávie, fond Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ), 1943/589

⁹² Archív Jugoslávie, fond Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ), 1943/650

revoluce. Partyzánům se tak svým způsobem uvolnily ruce, k žádosti o materiální podporu nejen z Moskvy, ale také z Londýna.

Vzrůstající vliv Moskvy na události na jugoslávském prostoru je obzvláště znatelný poté, co na sklonku listopadu 1943 proběhlo v Jajcích II. zasedání AVNOJ. Dá se předpokládat, že to byl právě Stalin, kdo v na konferenci Velké trojky v Teheránu odehrál hlavního advokáta bojových úspěchů národněosvobozenecké armády a partyzánského parlamentu. Když se tak partyzáni stali oficiálně přiznanou bojovou silou, dalo to Moskvě legitimizaci pro protěžování NKOJ jako rozhodující instituce na jugoslávském území.

V době, kdy z britské strany vrcholil tlak na královskou exilovou vládu kvůli personálním změnám v jejím složení, se do hry o budoucí jugoslávskou vládu začal čím dál více zapojovat i Sovětský svaz. Na jedné straně se od SSSR pozitivní reakci na budoucí rekonstrukci vlády snažil zajistit Ivan Šubašić, což jasně vyplývá z jeho korespondence s Moskvou ze dne 05. 06. 1944: „Není tu možnost přežití, a ještě méně možnosti lepší budoucnosti ani pro jeden z jugoslávských národů, pokud nebudou sjednoceny v jednom, nezávislém a federativně uspořádaném státním celku. (...) Podpora Vaší vlády současné jugoslávské vládě, která je stále ve stádiu formování, je velice důležitá nejen pro úspěšnost její činnosti, ale mnohem více pro sjednocování i posilování všech odbojových sil v Jugoslávii, stejně jako pro současné válečné úsilí a další život a práci našich národů.“⁹³

V jiné depeši, datované 9. července 1944, pro Molotova Šubašić píše: „Jsem rád, že národy i vláda Sovětského svazu chovají hluboké city k boji národů Jugoslávie a že sovětská vláda je připravena podpořit jugoslávskou vládu formovanou na základě dohody s maršálem Titem. Chci také využít tuto příležitost, abych Vaší excelenci sdělil, že 16. června byla uzavřena dohoda mezi Královskou vládou a maršálem Titem.“⁹⁴

Na druhé straně, Josip Broz Tito cítil povinnost objasnit Kominterně⁹⁵, respektive tedy Stalinovi, okolnosti uzavření dohody se Šubašićem. V depeši Tito dohodu obhajoval s odůvodněním, že ze zahraničněpolitických důvodů část spojenců již dlouhodobě vyjadřovala přání, aby NKOJ začal spolupracovat s exilovou vládou,

⁹³ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 3/36/ 24/8-3

⁹⁴ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 3/36/ 27/8-2

⁹⁵ V té době již sice formálně neexistující, avšak na Titově depeši z 23. června 1944 byla jako adresát uvedena právě Komunistická internacionála.

kteřá by ovšem ze svého složení odstranila Dražu Mihailoviće.⁹⁶ Zvláště pak Tito zdůraznil, že exilová vláda má nového předsedu na osobní nátlak Winstona Churchilla a přijetím dohody z Visu NKOJ neporušuje a nezřiká se ani jedné ze zásad přijatých na II. zasedání AVNOJ.⁹⁷

Vliv Sovětského svazu na dění na jugoslávském prostoru se velmi výrazně projevil ve dvou rovinách. V prvním případě šlo o výše zmíněné formování prozatímní vlády na základě dohody Tito – Šubašić a z ní následně vyplývajícího politického vývoje země. Ve druhém případě, který se z dnešního pohledu může v porovnání s prvním jevit jako méně podstatný, šlo o rozhodující roli, kterou Moskva ve vztahu k Titově Jugoslávii sehrála na sklonku války. Tehdy byla stále otevřena otázka nejen možného připojení území, která byla v sousedních státech obývána Jihoslovany, ale vedle toho byla se vši vážností probírána i otázka vytvoření Balkánské federace. Ta měla, jak známo, představovat řešení makedonské otázky, která vyvolávala letité spory mezi balkánskými zeměmi.

Titova prvotní představa spočívala v připojení Pirinské Makedonie k Vardarské Makedonii. Bulharsko se poté mělo k Jugoslávii připojit jako sedmá svazová republika. Do plánů Tita a Dimitrova však aktivně promlouval Stalin. Argumentoval, že pokud by se Bulharsko stalo další svazovou republikou Jugoslávie, západní spojenci by to mohli vnímat jako jugoslávskou rozpínavost, která by mohla negativně ovlivnit jak válečné úsilí v boji proti nacismu, tak i spolupráci na poválečné obnově zničené Evropy. V tomto smyslu také hovoří telegram, který 11. ledna 1945 maršálu Titovi z Moskvy zaslal Andrija Hebrang: „Mluvil jsem se Starým (*Stalin – pozn. M.Š.*). Mnohé politické záležitosti vidí jinak než my. 1. Radí nám, abychom s Bulhary uzavřeli pakt o přátelství a vzájemné pomoci na dobu 10-20 let jakožto první krok k sjednocení. 2. Připravovat půdu k sjednocení s Bulhary na bilaterálním základě. Dva státy, Jugoslávie a Bulharsko, se sjednocují do konfederace. 3. Smlouvy s Bulharskem a Albánií není třeba zveřejňovat, dokud nebudeme (*Jugoslávci – pozn. M.Š.*) mít vládu. 4. Je třeba být opatrný v zahraničněpolitických otázkách. Náš hlavní úkol je upevnit dosažené úspěchy. Je třeba se vyhnout tomu, aby velké nároky vůči sousedním zemím zhoršily jejich vztah

⁹⁶ Jako další důvod pro uzavření dohody s obměněnou exilovou vládou Tito uvedl potřebu dobrých vztahů se západními spojenci kvůli možnostem zásobování jejich bojovou technikou.

⁹⁷ Archív Jugoslávie, fond 730 NKOJ, 1944/34

k nám, nebo s námi přímo vyvolaly konflikt. 5. Pokud se nezrealizuje dohoda se Šubašičem, je do února třeba připravit prohlášení NKOJ dočasnou vládou. 6. Bude nám poskytnuta veškerá možná ekonomická pomoc.“⁹⁸

Jak píše Branko Petranović, Stalin měl na adresu připravovaného spojení Jugoslávie a Bulharska vyjádřit doporučení, aby balkánští komunisté převzali dualistické uspořádání po vzoru Rakouska-Uherska.⁹⁹

Obrat ve Stalinově postoji nejen k vytvoření balkánské federace, ale celkově k Titovi a jugoslávským snahám o získání dominantního postavení na Balkáně, přišel na počátku roku 1948. Impulsem byl výrok Georgi Dimitrova, ve kterém do připravované federace počítal i se zahrnutím socialisty vedeného Řecka.¹⁰⁰ Takovéto plány přímo zpochybňovaly poválečné rozložení sfér vlivu na Balkáně, které předpokládala Stalinova procentní dohoda s Churchillem z října 1944. V následujícím období se vztahy Moskva – Bělehrad začaly rapidně zhoršovat, přičemž do nejkritičtějšího stádia se dostaly po rezolucích Informbyra z března a června 1948. Tato situace se automaticky podepsala na jugoslávských možnostech k revizi hranic v oblasti Korutan.

„(...) Sovětská vláda ve svých nótách nevyvrátila, a ani nemohla vyvrátit fakt, že přestala podporovat oprávněné jugoslávské teritoriální i jiné nároky a tím umožnila přijetí nespravedlivého Pařížského diktátu. Tím je učiněna veliká nespravedlnost FLRJ a slovinskému národu v Korutanech a zároveň zasazena rána celému demokratickému táboru, který bojuje za demokratický mír ve světě. (...) Sovětská vláda ve svých nótách ani nevyvrátila nesporný fakt, že kompromisní řešení v otázce slovinské části Korutan, o kterých se píše v dopise E. Kardelja A. Vyšinskému dne 20. dubna 1947, byla výsledkem návrhů vlády SSSR a to tehdy, kdy představitelům Jugoslávie bylo ze strany zástupců sovětské vlády dáno jasně najevo, že neexistuje žádný způsob, kterým by jugoslávské územní nároky mohly být uspokojeny jako celek. Všechny pokusy sovětské vlády o to, aby se vláda FLRJ zřekla svých nároků na slovinskou část Korutan, byly neúspěšné, protože dokument, ve kterém by to vláda Jugoslávie učinila, neexistuje.“¹⁰¹

⁹⁸ Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1945/341

⁹⁹ PETRANOVIĆ, Branko. *Balkanska federacija 1943-1948*, Zaslón, Beograd 1991. Str.130.

¹⁰⁰ PETRANOVIĆ, Branko. *Balkanska federacija 1943-1948*, str. 195.

¹⁰¹ DAMIP, Politički Arhiv, 1948, SSSR, CXXXII/231-232. Uvedený text je citace z jugoslávského dokumentu, který byl reakcí na sovětskou diplomatickou nótu č. 235 z 29. srpna 1948.

Příklad toho, jak vypadaly bezprostřední zahraničněpolitické následky roztržky, představuje také depeše od mise FLRJ v Rakousku, datovaná 16. prosince 1948, která do Bělehradu hlásila, že vzhledem k rezoluci Informbyra, nesouhlasu a následné rozepři mezi FLRJ a SSSR se rakouská vláda dovtípila, že SSSR nebude v otázce jižních rakouských hranic a Korutan podporovat Jugoslávii. Vídeň tak v souvislosti s tímto tématem začala vyvíjet aktivitu v OSN a postupně se snažit, aby SSSR přiznal hranice z roku 1947.¹⁰²

Co přinesla a v jakém rozsahu se odehrávala roztržka mezi Titem a Stalinem, respektive mezi FLRJ a SSSR, obsáhle, avšak trefně, ilustruje jugoslávský dokument „SSSR připravuje agresi proti Jugoslávii“, který, dle mého mínění, stojí za to odcitovat. „(...) Co se otázky Terstu týče – poté, co nejprve překonala odpor Západu, Jugoslávie na této cestě stejně tak narážela na neupřímnou pomoc a často i dvojakou a nepřátelskou úlohu SSSR. Poté, co JNA osvobodila Terst a Julskou krajinu, podporovala vláda SSSR až do května 1946 jugoslávská tvrzení o právech na toto území i navzdory očividným akcím Angloameričanů proti nám¹⁰³. Tehdy však jejich vláda, bez předchozího upozornění jugoslávské delegace, znenadání přistoupila na kompromis s velmocemi přijetím francouzského návrhu na řešení terstské otázky. Molotov tehdy na Pařížské konferenci celou noc diskutoval s Kardeljem o hraniční linii a při tom už souhlasil s francouzskou verzí. Od té doby až do podpisu mírové smlouvy 10. února 1947 sovětská vláda v podstatě zaujímal anti-jugoslávský a formálně proti-jugoslávský postoj, v čemž pokračovala i na půdě OSN při realizaci podmínek smlouvy, jmenování guvernéra atd. Co se našich požadavků vůči Rakousku týče, vláda SSSR nejen v tisku, ale i v neoficiálnějších prohlášeních hájila stanovisko, že ‚požadavek na připojení Slovinci obývaných Korutan a některých oblastí Štýrska je oprávněný a musí být uspokojen‘ (prohlášení Vyšinského z 21. dubna 1947), stejně, jako má Jugoslávii být vyplaceno na 150 milionů dolarů reparací od Rakouska. Ještě před Pařížskou konferencí Sovětský svaz úplně zanechal podpory našich požadavků na území a reparace získaje pro sebe celou výši reparací. Vláda SSSR také vehementně zhoršovala výborné vztahy FLRJ a Albánie radami

¹⁰² DAMIP, Politički Arhiv, 1948, SSSR, CXXXII/224

¹⁰³ Od konce války, kdy se viditelně rýsovala podoba budoucího rozdělení Evropy do dvou politických bloků, se čím dál častěji v jugoslávském vzdušném prostoru nad Slovinskem objevovala průzkumná, či bojová letadla angloamerických vzdušných sil. Napětí, které tyto nedovolené přelety vyvolávaly, vyvrcholilo v září 1946 sestřelením amerického letounu. Více viz. kapitola 3.2.

vedoucím představitelům Jugoslávie, aby „Albánie byla pohlcena“.¹⁰⁴ (...) Stejně tak Sovětskému svazu v jeho plánech vadil způsob, jakým se vyvíjely vztahy FLRJ – Bulharsko. Při řešení makedonské otázky tak vehementně usiloval o znesváření Jugoslávčů a Bulharů. Stejně tak se snažil o vnitřní rozklad Jugoslávie prosazováním nezralé federace Jugoslávie – Bulharsko¹⁰⁵, zvláště pak na setkáních vrcholných představitelů SSSR, FLRJ a Bulharska 8. února 1948 v Moskvě. Ve stejné době se vláda SSSR svojí činností snažila co nejvíce vyostřit vztahy Jugoslávie se Západem.¹⁰⁶

Roztržka mezi Moskvou a Bělehradem de facto znamenala schizma v komunistickém bloku, které bylo do té doby jak pro Západ, tak i socialistický blok nevídané. Snaha ostrakizovat Tita, potažmo pak celou Jugoslávii, ze skupiny komunistických států a přivést ji do izolace, tak představuje zcela nový fenomén, ve kterém nelze spatřovat kontinuitu s otázkou vlivu Sovětského svazu na záležitosti spojené se státoprávními a teritoriálními změnami na Jugoslávském prostoru v období 1941 – 1947/1948.

3.2 USA

Spojené státy americké z druhé světové války vyšly jako světová velmoc, která po Spojeném království u mnoha zemí převzala odpovědnost za jejich vnitřní i zahraničněpolitický vývoj. Jugoslávie se však mezi tyto země rozhodně nemůže počítat.

Americká přítomnost, ať už ekonomická, či politická, byla na jugoslávském prostoru v meziválečném období minimální. Povědomí o událostech, které následovaly odchodu Jugoslávské královské vlády do exilu, tak ve Spojených státech udržovala především jugoslávská diplomatická zastoupení – především generální

¹⁰⁴ Je třeba přiznat, že jakkoliv měl citovaný dokument SSSR vykreslit v co nejhorším světle, jak je zřejmé v další pasáži, v tomto bodě se drží reálných faktů. V lednu 1948 totiž Stalinův řekl Milovanu Đilasovi: „...nemáme v Albánii zvláštních zájmů, souhlasíme, aby Jugoslávie Albánii spolkla, ale je třeba vyčkat vhodného okamžiku a také zbavit obyvatelstvo dojmu, že je čeká nové zotročení.“ V: DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé. Díl I.* Karolínium, Praha 2004. Str. 251.

¹⁰⁵ Jsou k dispozici záznamy, podle kterých se Jugoslávci chytali vytvořit federaci s Bulhary už v roce 1945 (V: PETRANOVIĆ, Branko. *Balkanska federacija 1943-1948*, str. 121.), avšak Stalin, jak dokládá Hebrangův telegram z ledna 1945, byl názoru, že takové spojení by bylo jak unáhlené, tak i na obtíž vztahům se západními spojenci. Citovaný dokument je tedy třeba brát s nadhledem a mezi řádky číst jeho propagandistické poselství určené pro jugoslávské obyvatelstvo – především pak pro členy KSJ. Už jen samotná existence takového dokumentu a jazyka, kterým byl napsán, však užitečně vypovídá o situaci, která v roce 1948 na Balkáně panovala.

¹⁰⁶ DAMIP, Politički Arhiv, 1948, SSSR, CXXXII/239+240

konzulát v Chicagu a ambasáda ve Washingtonu vedená velvyslancem Konstantinem Fotićem.

Jakožto neochvějný stoupenec královského režimu a unitárního zřízení Jugoslávie, měl Fotić až do roku 1943 možnost nerušeně prezentovat Mihailoviće a jeho četníky jako silné hnutí odporu, které na jugoslávském území ve jménu krále Petra II. a jeho exilové vlády v Londýně bojuje proti nacistickým okupantům. Díky britským vojenským misím v Jugoslávii se však v během roku 1943 začaly mezi veřejnost dostávat zprávy o skutečné situaci v Jugoslávii. Pro americkou angažovanost v jugoslávských záležitostech znamenala předěl konference Velké trojky v Teheránu na sklonku roku 1943, kde i prezident Franklin D. Roosevelt jménem USA oficiálně přiznal Titovy partyzány jako sílu bojující proti společnému nepříteli. Exkluzivnímu postavení se tak Mihailovićovi četníci již netěšili ani ve Spojených státech.

V pozdější fázi trvání Purićovy vlády, představovaly Spojené státy, úměrně tomu, jak rostla jejich role ve válce, pro emigranty jedinou alternativu ke vlivu Británie a Churchillově tlaku na krále Petra, aby odvolal Dražu Mihailoviće a vyměnil předsedu vlády Puriće. Z dokumentů emigrantské vlády, konkrétně depeši velvyslance ve Washingtonu Fotiće, vyplývá, že Američani byli nejprve velmi zdrženliví, co se odvolání Mihailoviće a postupných změn ve vládě týče. Je tedy evidentní, že hlavní slovo měli Angličané a hybnou silou následných změn, i pokud jde o postoj Američanů, byl britský premiér Churchill osobně.¹⁰⁷

Jaké závěry vyplývaly z výsledků Teheránské konference pro partyzány, jejich činnost a rétoriku velmi trefně ilustruje všeobecná direktiva ústředního výboru Komunistické strany Jugoslávie z 30. ledna 1944: „Je třeba se ve vztahu k Anglii a Americe přísně vyhýbat jakýmkoliv sektářským postojům, které se objevují v našem tisku, a se vši vážností pochopit fakt, že tu tvoříme nový stát, jehož pozici se různými excesy mohou přivodit vážné problémy. Proto: 1. Je třeba zdůrazňovat vše pozitivní, co pro nás spojenci dělají. (...) 2. Když se hovoří o společných rozhodnutích spojenců, například z Teheránu a podobně, je potřeba zdůrazňovat všechny spojence

¹⁰⁷ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 62/282/ 68/4-11. Více viz kapitola 1.3 Vláda Božidara Puriće

a ne pouze SSSR¹⁰⁸. 3. Nekritizovat vnitřní uspořádání spojeneckých zemí. 4. Pravidelně uveřejňovat informace z anglo-amerických bojových linií, zejména průběh bombardování, které přináší ohromné výsledky. 5. V každém ohledu změnit tón našeho tisku a agitace tak, aby bylo jasné, že se ke všem otázkám přistupuje z pozice jednoho nového, samostatného státního útvaru, který není něčí filiálka, ale výsledek boje našich národů. (...) 6. Ve vztahu ke králi a monarchii se přísně držet závěrů zasedání AVNOJ, nepřehánět a nepřidávat králi větší význam, než ve skutečnosti má. Vyhýbat se polemikám a hlídat si důstojnost. Na shromážděních však lidem povolit, aby vyjádřili své názory na krále a monarchii. (...) Za nesprávné vykonávání této direktivy budou přísně zodpovědná příslušná stranická vedení.¹⁰⁹

Lze říct, že Spojené státy se po personálních změnách v exilové vládě, které si vymohli Britové, v záležitostech spojených s formováním jugoslávské koaliční vlády ze své vlastní iniciativy příliš neangažovaly. Jejich postoj tak v této otázce velmi často korespondoval s názorem Britů. To potvrzuje i část dopisu Ivana Šubašice pro maršála Tita, datovaného 28. 09. 1944: „Všiml jsem si, že se v poslední době změnil názor britské a americké vlády na vývoj situace v naší zemi, a je tak třeba počítat s jejich nedůvěrou. Ve spojeneckém vrchním velení se Váš nečekaný a neohlášený odjezd z Visu¹¹⁰ komentuje tak, že je třeba se obávat nečekaných překvapení. Proto se domnívám, že by bylo velmi užitečné, kdyby mi z Vaší strany přišlo pozvání na setkání za účelem vytvoření jednotné vlády a vyřešení problémů s ní spojených. Pokud to není možné, delegujte do rozhovorů Kardelje s tím, že výsledky, ke kterým bychom došli, by byly posvěceny mnou i Vámi.“¹¹¹

Třetí plochy mezi USA a Jugoslávci se na konci války měly ukázat v podobě partyzánských snah připojit k Jugoslávii Julskou krajinu s důležitým přístavem Terst.

¹⁰⁸ Obzvláště pozoruhodný v této direktivě ÚV KSJ je právě 2. bod. Ten ukazuje, že v Jugoslávii během druhé světové války ze strany Titových komunistů neprobíhal pouze národněosvobozenecký boj. V jeho stínu byla totiž zároveň uskutečňována i proletářská revoluce, jejímž doprovodným jevem byla i odpovídající rétorika zdůrazňující kolébku komunistické revoluce - Sovětský svaz

¹⁰⁹ Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1944/17

¹¹⁰ V této době Josip Tito bez jakéhokoliv předchozího upozornění odcestoval z Visu přes Rumunsko do Moskvy. Jeho schůzka se Stalinem zůstává pro historiky i nadále velkým otazníkem, protože z ní nebyl pořízen žádný zápis. Západní spojenci se po této schůzce právem začali obávat, aby Tito nebyl pouhým Stalinovým nástrojem, kterým měl být udáván další vývoj na Balkáně. Jugoslávské územní nároky, zejména vůči Itálii a Rakousku, plány na balkánskou federaci s Bulharskem, či materiální pomoc řeckým partyzánům z hnutí ELAS tak byly především Londýnem vnímány nikoliv jako projev Titovy ambicióznosti a rozpínavosti, nýbrž jako odraz toho, co si přeje Kreml. Reakcí Winstona Churchilla na tyto okolnosti bylo uzavření procentové dohody se Stalinem. Viz kapitola 3.3 Spojené království.

¹¹¹ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 1/13 7/9-2

Tuto otázku je, více než kteroukoliv jinou, třeba vnímat v mezinárodním kontextu. Evidentní je to z vyjádření Josipa Smodlaky, člena jugoslávské delegace při Spojenecké radě v Itálii, který 28. 02. 1945 do Bělehradu zaslal depeši, ve které upozorňuje na fakt, že Britové a Američané si po Jaltské konferenci¹¹² očividně více dávají pozor na Rusy.¹¹³

Ameriku v dubnu 1945 těžce zasáhla smrt prezidenta Franklina D. Roosevelta a na jeho místo nastoupil v zahraniční politice naprosto nezkušený Harry Truman. V následujících měsících se tak USA logicky nejvíce soustředily na konsolidaci svých vnitřních záležitostí. Například americký postoj k otázce územních nároků Jugoslávie vůči Itálii tak ještě v srpnu roku 1945 nebyl zcela jasný. Z dokumentů Diplomatického archívu vyplývá, že Američané, konkrétně State department a prezident Truman, měli tou dobou stále mnoho starostí s plynulým přechodem „z Roosevelta na Trumana“.¹¹⁴

Ve spoustě případů tak americký postoj buď korespondoval s Britským, nebo jej svým vlivem přímo pomáhal udávat Londýn. Truman tak pod vlivem svojí administrativy i britského premiéra postupně začal zaujímat obezřetný stav vůči SSSR a ostatním komunisty vedeným státům. V případě jugoslávského prostoru tuto obezřetnost zvýšila například demise ministra zahraničních věcí DFJ Ivana Šubašice, který na svoji funkci po 7 měsících v úřadě k 8. říjnu rezignoval. Šubašic, kterého do jugoslávské vlády prosazovali Britové, svojí demisí předznamenal směr, kterým se Jugoslávie měla v dalších měsících ubírat, a západním spojencům zároveň naznačil, jak vážné by měly být jejich obavy z teritoriální rozpínavosti jugoslávského vedení.

Problematické období ve vztazích mezi Bělehradem a Washingtonem nastalo po 29. listopadu 1945, kdy po prvních poválečných volbách¹¹⁵ zasedlo Ústavodárné

¹¹² Co se Jugoslávie týče, na Jaltské konferenci bylo odsouhlaseno, že ti, kteří byli před válkou občany jihoslovanského státu, budou v případě, že se z jakéhokoliv důvodu ocitnou ve spojeneckém zajetí bezprostředně vydáni zpět do rukou jugoslávských orgánů. Toto opatření, které bylo přijato i pro občany SSSR, bylo západními spojenci vnímáno jako prostředek pro poválečné zúčtování i politickými, či vojenskými protivníky komunistů. Nutno podotknout, že na základě výše zmíněného opatření byly na konci války odmítnuty tisíce kolaborantů, kteří se snažili vzdát angloamerickým vojskům v Itálii a Rakousku. Mnozí z nich byli následně buď posláni do pracovních táborů, nebo přímo zastřeleni v oblasti slovinského města Bleiburg.

¹¹³ DAMIP, Politički Arhiv, 1945, Engleska, VIII/659

¹¹⁴ DAMIP, Politički Arhiv, 1945, Severna Amerika, II/66a

¹¹⁵ Tyto první poválečné volby byly pro západní pozorovatele díky některým jejich aspektům (např. způsob odevzdání hlasů do uren apod.) těžko přijatelné. Historici se však nicméně shodují, že drtivé vítězství kandidátky Národní fronty bylo nefalšované a odráželo podporu širokých vrstev obyvatelstva Titovi a jeho politice.

shromáždění a z Demokratické federativní Jugoslávie (DFJ) se stala Federativní lidová republika Jugoslávie (FLRJ). Na Boží hod roku 1945 dal sekretář State Departmentu jugoslávskému velvyslanci Stanoje Simićovi oficiální nótou na srozuměnou, že USA berou na vědomí nótou z 10. prosince, ve které se píše o změnách, které následovaly a vyplývají ze stvoření republiky s názvem FLRJ. V americké nótě se píše: „(...) Rozumí se, že jugoslávská vláda převezme odpovědnost za mezinárodní závazky a prodlouží stávající smlouvy s USA jakožto jedna ze zemí, které si osvojily principy OSN. Poté, co bude americká vláda ubezpečena ve smyslu výše zmíněného, vydá novou akreditaci pro velvyslance v Bělehradě. Toto přiznání změn v Jugoslávii však neznámá, že americká vláda přiznává i regulérnost voleb, po kterých došlo k této proměně.“¹¹⁶

Právě přiznání změny ústavního pořádku v Jugoslávii mělo nemalý ohlas v amerických médiích. Podle zprávy chargé d'affaires Washingtonské ambasády z 11. ledna 1946 padlo na tiskové konferenci prezidenta Trumana několik otázek na politickou debatu ohledně uznání Bulharska a Rumunska, přičemž Jugoslávie, o které koluje tolik zpráv o neregulérnosti voleb a potlačování některých svobod, je již oficiálně uznána. Truman na tyto otázky odpověděl, že to uznání je jen podmíněčné. Na Jaltě totiž Amerika přistoupila na uznání Titova režimu pod určitými podmínkami a těch se drží – předpokládá totiž, že se situace v Jugoslávii zlepší.¹¹⁷

Bělehrad na americké pochybnosti ve věci platnosti mezinárodních závazků pod novým režimem reagovali 2. března následovně: „Jugoslávská vláda nepokládala za nezbytné veřejně přiznávat, že přebírá odpovědnost za povinnosti předchozích vlád, protože se jednak nikdy nevyjádřila v opačném duchu, a jednak protože to vyplývá z obecně-právní kontinuity státu Jugoslávie. Jedinou výjimkou jsou dohody a z nich plynoucí povinnosti, které uzavřela tzv. emigrantská vláda. V tomto případě – v souladu s II. zasedáním AVNOJ-e 1943 budou tyto dohody přezkoumány a následně bude rozhodnuto o tom, zdali budou revidovány, potvrzeny či zamítnuty.“¹¹⁸

Celá záležitost s platností dříve uzavřených mezinárodních závazků Jugoslávie byla definitivně vyřešena na konci března roku 1946. Právní kontinuita FLRJ

¹¹⁶ DAMIP, Politički Arhiv, 1946, Severna Amerika, III/79

¹¹⁷ DAMIP, Politički Arhiv, 1946, Severna Amerika, III/81

¹¹⁸ DAMIP, Politički Arhiv, 1946, Severna Amerika, III/97

s předválečným režimem byla tehdy de facto i de iure potvrzena v depeši ze dne 30. 03. určené pro State Department. Podle ní vláda FLRJ prozkoumala závazky přechozích vlád a v souladu se zasedáním AVNOJ v Jajcích přebírá veškeré závazky předchozích vlád.¹¹⁹

I přes vyřešení výše zmíněné záležitosti byly nějaký čas vztahy USA – Jugoslávie napjaté. Důvodem byla např. skutečnost, že jugoslávský velvyslanec v USA neměl akreditaci nového režimu (FNRJ), ale toho předchozího (DFJ). Situaci neulehčovalo ani zvýšení počtu jugoslávských vojsk v Zóně B u Terstu, které Američany pochopitelně značně popouzelo.¹²⁰

Po Churchillově projevu z Fultonu byla atmosféra v Julské krajině, jakožto pásmu, kde se střetávaly západní a východní blok, ještě více napjatá. K tomu výrazně přispíval i fakt, že americké letectvo podnikalo čím dál více průzkumných přeletů nad Slovinskem, čímž neoprávněně narušovalo jugoslávský vzdušný prostor. I přestože Bělehrad na tyto incidenty mnohokrát upozorňoval, počty nepovolených přeletů se nezmenšovaly. Jugoslávské letectvo tak dostalo povolení k akci a 19. září 1946 bylo nad Slovinskem sestřeleno americké letadlo typu C-47, přičemž celá posádka letounu zahynula.¹²¹

Tento incident přivedl vztahy FLRJ a západních spojenců takřka na bod mrazu a mnohonásobně zvýšil napětí v Julské krajině. Po prošetření celé události se Tito sice dohodl s americkým velvyslancem v Bělehradě Pattersonem na vyplacení odškodného rodinám zemřelých letců, avšak vzájemné vztahy Jugoslávie a Spojených států tím zůstaly ještě dlouho poznamenány.

Vztahy mezi Jugoslávií a Spojenými státy byly po válce zatíženy kromě rozdílných pohledů na budoucnost Julské krajiny, diplomatickými tahanicemi, či vojenskými incidenty také otázkami ekonomického rázu. Z pohledu Bělehradu šlo o 41 tun jugoslávského zlata, které bylo na začátku války deponováno v USA, aby bylo

¹¹⁹ DAMIP, Politički Arhiv, 1946, Severna Amerika, III/103

¹²⁰ Jugoslávci označovali navýšení počtu vojáků jako preventivní krok, který měl zabránit provokacím. Ty údajně mohly pocházet od „profašistických elementů, které PŘIŠLY S POLSKÝMI JEDNOTKAMI GENERÁLA ANDERSE, VE KTERÝCH JSOU ZAPOJENI I BÝVALÍ ČETNÍCI A USTAŠE.“ (zvláště zdůrazněno v originálním dokumentu – pozn. M.Š.) V: DAMIP, Politički Arhiv, 1946, Severna Amerika, III/136

¹²¹ BOGETIĆ, Dragan. DIMITRIJEVIĆ, Bojan. *Tršćanska kriza 1945 – 1954*. Institut za savremenu istoriju, Beograd 2009. Str. 32.

Pikantní je fakt, že během pařížské mírové konference sovětský ministr zahraničí Molotov k tomuto počínu dokonce neoficiálně pogrataloval svému jugoslávskému protějšku Edvardu Kardeljovi.

zabráněno loupeži ze strany okupantů. Toto zlato, stejně jako ostatní jugoslávský majetek v USA, bylo v průběhu dubna 1941 zablokováno, ale následně bylo Jugoslávské královské vládě umožněno disponovat se zlatem a ostatním majetkem Národní banky Jugoslávie deponovaným v USA. Tato možnost byla po vzniku Šubašićovy vlády zrušena. Jugoslávci od druhé poloviny roku 1945 podnikali u State Departmentu oficiální kroky k odblokování zlata a v srpnu 1946 byly americké vládě předloženy konkrétní návrhy na odblokování. Odpověď přišla až v březnu 1947, kdy americká vláda žádala, aby byla otázka odblokování jugoslávského majetku v USA spojena s otázkou kompenzace za americký majetek ve FLRJ i přesto, že se v případě zlata jednalo o depozit, jehož vrácení se podle amerických zákonů nemůže bránit. V případě znárodnění amerického majetku ve FLRJ, tedy opatření sociálního rázu, se však kompenzace v souladu s mezinárodní praxí vždy platí v delším časovém úseku, a to v rámci možností obchodní i platební bilance mezi dvěma zeměmi.¹²²

Znárodnění, které bylo trnem v oku Američanům, bylo součástí nově zaváděných ekonomických opatření vlády v Bělehradu. Nejprve bylo už v červnu 1945 znárodněno 80% veškerého průmyslu na území DFJ. 5. prosince 1946 pak byly znárodněny všechny podniky se zahraniční účastí – tedy i s americkým podílem.¹²³ Po první vlně znárodnění tak Američané otázku odblokování jugoslávského zlata prozřetelně odložili a poté spojili s otázkou odškodnění amerických investorů v Jugoslávii.

Bělehrad vydal k této záležitosti oficiální vyjádření na sklonku léta 1948: „Po dvou a půl letech marných pokusů, poté, co byly vyčerpány všechny prostředky, které měla k dispozici, musela jugoslávská vláda, pokud vůbec chtěla dostat zpět své zlato, v polovině května 1948 přijmout americký návrh. Výše kompenzace za americký majetek, včetně majetku, který byl znárodněn v dubnu tohoto roku, byla stanovena na 17 miliónů dolarů. Dohody podepsané 19. července 1948 upravují, vedle otázky odblokování našeho majetku v USA a kompenzace za americký majetek ve FLRJ, také naše závazky podle Zákona o půjčce a pronájmu (*Lend and Lease* – pozn. M.Š.) i závazky za materiální pomoc z období před zavedením

¹²² DAMIP, Politický Arhiv, 1948, Severna Amerika, VII/224

¹²³ VYKOUKAL, Jiří et. al. *Východ*. Libri, Praha 2000. Str. 791.

programu UNRRA. Tyto naše závazky byly vyčísleny na sumu 45 milionů dinárů.¹²⁴

Oficiální jugoslávský dokument „Zpráva o vztazích USA a FLRJ v roce 1948“ uvádí, že vztahy mezi těmito dvěma zeměmi se v daném roce příliš nezměnily. V dokumentu se mimo jiné píše: „(...) Celá řada problémů, které mezi námi existovaly předchozí rok, zůstaly i v roce 1948, jako např. Terst, Korutany, vztah k Řecku. Ekonomické vztahy se také podstatně nezměnily. V tom pohledu je nejdůležitější úmluva o odblokování našeho zlata a amerického majetku u nás, podle které jsme byli přinuceni, abychom vůbec získali naše zlato, přistoupit k odškodnění ve výši 17 milionů dolarů za americký majetek u nás. To byl poslední spojenecký majetek, který Američané uvolnili. Žádná spojenecká země, kromě Polska, nebyla společně s odblokováním svého majetku nucena uzavírat dohodu o kompenzaci. Po vydání rezoluce Informbyra se Američané pokoušeli prohloubit příkop mezi námi na jedné straně a SSSR a zeměmi národní demokracie na straně druhé. Také se různými návrhy a sliby pokoušeli vytvořit dojem, že mění kurz svojí politiky k nám, obzvláště v ekonomické oblasti. Ve skutečnosti se však takřka nic nezměnilo.“¹²⁵

Jelikož je rok 1948 hranicí období vymezeného pro tuto práci, lze konstatovat, že, jak uvádí výše citovaná zpráva, v tomto roce se vztahy mezi FLRJ a USA opravdu příliš nezměnily. Američané na roztržku Tita se Stalinem hleděli s velkou nedůvěrou. V jejich očích představovala pouhé divadlo, které mělo z Jugoslávie udělat trojského koně, který by v ideálním případě byl přijat mezi státy západního bloku. Ve skutečnosti se Jugoslávie v roce 1948 ocitla na pokraji izolace, protože byla vyloučena z Informbyra a do dobrých vztahů se Západem měla daleko. Velkým pokrokem ve vztazích se Spojenými státy tak byla, i přes okolnosti podepsání, výše zmíněná dohoda o vrácení jugoslávského zlata a kompenzaci za znárodněný americký majetek. Ta de facto uzavírala záležitosti, které FLRJ a USA pojily z období druhé světové války. Následné opatrné sbližování USA a Titovy Jugoslávie tak mělo ve světle správného vyhodnocení sovětsko-jugoslávské roztržky představovat novou epochu nejen ve vzájemných vztazích, ale především v jugoslávské historii.

¹²⁴ DAMIP, Politički Arhiv, 1948, Severna Amerika, VII/226

¹²⁵ DAMIP, Politički Arhiv, 1948, Severna Amerika, VII/214

3.3 Spojené království

I přestože bylo Království Jugoslávie v meziválečném období součástí francouzského aliančního systému, svůj vliv zde měl i Londýn. Když v červnu 1940 padla Paříž, Britové v Bělehradě převzali francouzskou úlohu a Jugoslávii lze od té doby počítat do britské sféry vlivu. Značný podíl na tom měl i fakt, že Spojené království bylo od dubna 1941, kdy byla Jugoslávie vojensky poražena, hostitelem jugoslávské exilové vlády a královského dvora. S nadsázkou je možné tvrdit, že zkoumat britský vliv na jugoslávský prostor a záležitosti s ním spojené je relevantní až od období, kdy se předsedou Jugoslávské královské vlády v exilu stal Božidar Purić. Důvodů pro takové tvrzení je několik.

Prvním z nich je skutečnost, že do nástupu Purićovy vlády byli jediným Brity přiznaným odbojovým hnutím na prostoru Jugoslávie Mihailovićovi četníci. Jejich exkluzivita byla založena na jedné straně na přítomnosti britské vojenské mise v Mihailovićově štábu, a na druhé straně na technické neschopnosti partyzánů dát vědět o svých bojových aktivitách. To vše se v politickém měřítku projevovalo v přístupu britské vlády k jugoslávskému exilu, který mohl bez problémů nadále prezentovat svého ministra pro vojenské záležitosti jako jediného skutečného bojovníka proti fašismu na domácí půdě.

Druhý důvod vyplývá z prvního. Partyzáni byli z mezinárodního hlediska přiznáni jako odbojové hnutí teprve na sklonku roku 1943 na konferenci Velké trojky v Teheránu.¹²⁶ Velký podíl na tom mělo právě navázání rádiového spojení partyzánského štábu s Londýnem. Až vstup Titových partyzánů na mezinárodní scénu a zprávy o skutečném stavu věcí na okupovaných územích Jugoslávie zaktivoval Churchilla ve smyslu působení na Jugoslávskou královskou vládu a její přístup k vývoji situace.

Třetím argumentem je Sovětský svaz. Od léta 1941, kdy Němci otevřeli východní frontu, až do počátku roku 1943, kdy strategickou iniciativu převzala Rudá armáda, byl Kreml v pozici, která mu neumožňovala ovlivňovat situaci na Balkáně. V tomto období se totiž Stalin musel z pragmatických a ekonomických důvodů snažit udržovat co nejlepší vztahy se západními spojenci. Vměšování se do záležitostí Jugoslávie, jejíž vláda byla hostem Londýna, by tak SSSR určitě žádné výhody

¹²⁶ VYKOUKAL, Jiří et. al. *Východ*. Libri, Praha 2000. Str. 56.

nepřineslo. Jak se mělo ukázat v pozdější fázi války, stejně jako na bojišti byla hlavním nástrojem argumentace i v sovětské zahraniční politice Rudá armáda. Její postup k oblastem, které dříve spadaly do britské sféry vlivu, přiměl Churchilla k aktivnější politice, co se zachování vlivu a vymezení zájmových sfér velmocí týče.

Jak již bylo napsáno, byl to Churchill osobně, kdo po vytrvalém naléhání přesvědčil krále Petra II. k provedení personálních změn v exilové vládě. Po dosazení Šubašiče, který představoval kompromisní řešení pro exil a zároveň byl přijatelným partnerem pro NKOJ, se britský premiér mohl zaměřit na jednání s partyzány, čemuž po Teheránu z mezinárodního hlediska nic nebránilo. K prvnímu osobnímu setkání Josipa Tita a Winstona Churchilla došlo ve dnech 12. a 13. srpna 1944 v italské Neapoli. Vedle otázek týkajících se materiální podpory pro partyzány a jugoslávských teritoriálních nároků na Terst a Julskou krajinu zde byly probírány možnosti spolupráce partyzánské NKOJ se Šubašičovou exilovou vládou. Churchill v této době stále doufal, že poměr sil komunistů a royalistů bude po válce vyrovnaný. Jugoslávie by tak nebyla výlučně v rukou komunistů a tím zároveň zůstala vně sovětského orbitu. Po vzájemném setkání v Itálii se však Churchill přesvědčil, že Tito je přese všechny ostatní kvality stále komunistou, pro něhož je návrat *statu quo ante bellum* do Jugoslávie nemyslitelný. To vyplývalo i z Titova tehdejšího vyjádření, ve kterém mimo jiné zmiňuje, že cílem partyzánů je „stvořit silnou a demokratickou federativní Jugoslávii“.¹²⁷

S tím úzce souviselo i téma rozšíření jugoslávského území. Když Tito v září 1944 na oslavě výročí založení 1. Dalmatské brigády prohlásil, máje na mysli Slovinské přímoří a Korutany, že se Jugoslávci nehodlají vzdát toho, co je jejich¹²⁸, Britové si uvědomili možné následky svojí shovívavosti v jugoslávské otázce. Labouristická strana v Anglii veřejně reagovala na zmíněnou Titovu řeč tak, že by Itálie měla být prohlášena za spojeneckou zemi a do budoucna s ní tak zacházet. V místních novinách se na to konto začaly ve velké míře objevovat články o potřebě internacionalizace Terstu a s ním spojené problematice.¹²⁹

¹²⁷ Archív Jugoslávie, fond 730 NKOJ, 1944/50

¹²⁸ PLENČA, Dušan. *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svejskog rata*. Institut društvenih nauka, Beograd 1962. Str. 342.

¹²⁹ Jeden ze zmíněných článků, jehož autorka byla italského původu, tvrdil, že Terst a Gorica by měly připadnout Itálii, protože jen ona jim může zajistit dostatečnou ochranu práv menšin. Pokud by totiž Terst připadl Jugoslávii, v budoucnu by to v Itálii mohlo vyvolávat nové vlny iredentismu. V: Archív Jugoslávie, fond 730 NKOJ, 1944/75

Na konci září 1944, bez jakéhokoliv předchozího avíza, odcestoval Tito z Visu přes Rumunsko do Moskvy na soukromé rokování se Stalinem. Tento počín vyvolal u západních spojenců velkou nedůvěru. Zejména Churchill se do budoucna k osobě maršála Tita a jeho činnosti stavěl se znatelnou opatrností. Zároveň nabyl přesvědčení, že navzdory okázalému gestu se zrušením Kominterny, jsou i nadále všichni komunisté, tedy včetně těch jugoslávských, řízeni Kremlem za účelem světové revoluce.

S ohledem na tažení Rudé armády do střední a jihovýchodní Evropy se Churchill rozhodl pro osobní návštěvu Moskvy a Josifa Stalina, kterému navrhl rozdělení sfér vlivu na Balkánském poloostrově. Kromě Jugoslávie zde totiž se silnou komunistickou stranou a na ní navázaným odbojovým hnutím bylo také Řecko, které Britové považovali za baštu svého vlivu v jihovýchodní Evropě. Mezi částí odborníků panuje názor, že tato tzv. procentová dohoda uzavřená mezi Churchillem a Stalinem 9. října 1944 je až příliš často přeceňována jako počátek rozdělení Balkánu a jeho sovětizace.¹³⁰ Zůstává však nesporným faktem, že v souladu s ní Sovětský svaz v poválečném kalkulu nejen odmítl podpořit Titovy nároky na rakouské Korutany a Julskou krajinu s Terstem, ale především se velmi úzkostlivě držel stranou jakékoliv pomoci řeckým komunistům.¹³¹

Dá se předpokládat, že jedním z témat, které Tito v Moskvě se Stalinem probíral, byla i účast Rudé armády na osvobození východního Srbska a Bělehradu. Maršál totiž i za svého pobytu v Moskvě uděloval všeobecné směrnice a pokyny k činnosti operačním štábům národněosvobozené armády. To mělo důležitý rozměr nejen co do osvobození části Jugoslávie, ale také ve vztahu k Londýnu. Úspěšný rozvoj operací na území Srbska v mezinárodním kontextu totiž ukončil Churchillovy naděje v protipartyzánský charakter Srbska a jeho přiklonění ke královské tradici.¹³² Zprávy v duchu monarchistických nálad v Srbsku však britský

¹³⁰ VYKOUKAL, Jiří et. al. *Východ*. Libri, Praha 2000. Str. 57.

¹³¹ To se později projevilo i v tlaku na FLRJ, kdy Moskva ostenativně žádala, aby materiální pomoc plynoucí ELAS (později DSE) z Vardarské Makedonie byla okamžitě zastavena. Vzájemné vztahy mezi řeckými a jugoslávskými komunisty se zhoršily poté, co se Řekové ztotožnili s rezolucí Informbyra z roku 1948. Na to konto byla v červenci 1949 uzavřena hranice mezi FLRJ a Řeckem. Stalo se tak teprve na začátku roku 1949. Nutno podotknout, že ukončení pomoci řeckým komunistům bylo jednou z podmínek Západu pro poskytnutí kreditu FLRJ, jež byla ostrakizována z východního bloku. V: RIDLEY, Jasper. *Tito – životopis otce Jugoslávie*. Dialog, Liberec 1995. Str. 267.

¹³² Proti takovémuto uvažování nicméně jasně hovořily zprávy britských důstojníků nalézajících se přímo na bojových liniích v Srbsku.

premiér potřeboval, aby měl čím podepřít svojí část procentové dohody se Stalinem o rozdělení sfér vlivu.¹³³

Druhá polovina roku 1944 byla ve znamení hledání možností, jak účinně zrealizovat dohodu Tito-Šubašić, ke které došlo díky značné diplomatické aktivitě Britů. Ti se tak stali jejími patrony a Churchill v ní viděl způsob, jak udržet monarchii v Jugoslávii i po válce. Britskému předsedovi vlády dohoda také poskytla argument vůči nekorektnímu jednání partyzánů. Např. v říjnu 1944 si Churchill přes svého vyslance v Jugoslávii Fitzroye MacLeana u Tita stěžoval, že náboje a výbava, kterou partyzánům Angličani posílají, jsou používány nejen proti Němcům, ale i proti „zemljakům“ (*obyvatelé Jugoslávie, v tomto případě jsou myšleni četnici – pozn. M.Š.*). V telegramu se doslova píše: „Premiér je velmi zklamaný, že maršál Tito zatím neudělal žádný pokrok v otázce formování jednotné jugoslávské vlády, kterou by vláda Jeho veličenstva (*krále Jiřího VI. – pozn. M.Š.*) mohla oficiálně přiznat. Tato záležitost bude ještě mnohem důležitější, pokud teď válka skončí a začnou jednání.“¹³⁴

Z archivních dokumentů je zřejmý dvojí metr, který Spojené království uplatňovalo, pokud se jedná o formování jugoslávské koaliční vlády. Na jedné straně byly výše citované výčitky partyzánům a jejich „nečinnost“ v otázce jednání s exilem. Na druhé straně bylo znatelné uklidňování královského exilu, kterému se Britové všemožně snažili ukazovat výhody a především širokou podporu, kterou dohoda Tito-Šubašić má. Názorně to ilustruje společná¹³⁵ depeše ministrů zahraničí Anthony Edena a Vjačeslava Molotova ze 14. října. Sovětská i britská strana ve zprávě vyjadřují uspokojení nad dohodou Tito-Šubašić, kterou vidí jako nejlepší pro jugoslávské národy a řešení vnitřních problémů Jugoslávie.¹³⁶

Britský vliv na záležitosti týkající se politického uspořádání Jugoslávie a formování její vlády je ke konci posledního roku války znatelný prakticky ze všech dokumentů, či zápisů, které jsou k dispozici. Například i z telegramu předsedy exilové vlády Ivana Šubašiće maršálu Titovi, který byl poslán před Vánoci 1944:

¹³³ PETRANOVIĆ, Branko. *Bitka za Banjaluku i opšti vojno-politički kontekst situacije na Balkanu u Septembru 1944*. Univerzitet „Đuro Pucar Stari“ Banjaluka, Banjaluka 1985. Str. 101.

¹³⁴ Archív Jugoslávie, fond 507 CK KPJ, 1944/345

¹³⁵ Pozoruhodná je právě skutečnost, že tato depeše byla vedena i podepsána jako společná. Z období války je známo jen málo případů, kdy by Britové a Sověti posílali společné diplomatické zprávy. S nadsázkou je zde možné vidět první odraz dohody Stalin-Churchill.

¹³⁶ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 3/36/ 31/4-1

„(...) Dnes jsem vedl dlouhý rozhovor s králem. Snažím se, abychom se co nejdříve dobrali výsledku. Je těžké získat stoprocentní dojem o jeho názoru, ale jisté je, že vše bude záležet na vzájemném rozhovoru a pohledu, který na věc bude v konečné fázi mít Churchill.“¹³⁷

Když byla 7. března 1945 konečně vytvořena koaliční vláda, které předsedal maršál Tito a jež byla složená z členů NKOJ a představitelů exilu, bylo Spojené království první ze tří velmocí, která novou jugoslávskou vládu uznala.¹³⁸ Britové se v danou chvíli mohli alespoň částečně přestat koncentrovat na jugoslávskou politickou situaci. Podle dohody Tito-Šubašić měla být otázka politického uspořádání země vyřešena až po ukončení válečného konfliktu a uspořádání svobodných voleb. Londýn byl od prosince předchozího roku plně soustředěn na situaci v Řecku, kde se pravicová a komunistické národně osvobozené hnutí střetla v otevřené občanské válce a bez ohledu na procentovou dohodu zemi hrozilo, že bez britské intervence bude pod nadvládou Komunistické strany Řecka (KKE). V souvislosti s Jugoslávií dělal Britům starost „pouze“ osud Julské krajiny a Terstu. Rychle postupující partyzánská armáda totiž mohla oblast obsadit dříve, než jednotky Commonwealthu blížící se z italského vnitrozemí. Angloameričané na konec s velkým vypětím diplomatických a de facto i vojenských sil dosáhli toho, že zmíněná oblast byla rozdělena na dvě okupační pásma, jejichž osud měl být předmětem dalších jednání na mírových konferencích.

Když bylo v prvních poválečných volbách¹³⁹ zvoleno Ústavodárné shromáždění, byla tím také definitivně vyřešena otázka státoprávního uspořádání Jugoslávie. Králi byl zakázán návrat do vlasti, monarchie byla oficiálně zrušena a stát se z Demokratické federativní Jugoslávie přejmenoval na Federativní lidovou republiku Jugoslávii. Tím byly splněny cíle, které si partyzánské hnutí stanovilo na II. zasedání AVNOJ v Jajcích. Však také právě proto byla FLRJ vyhlášena symbolicky na den přesně na druhé výročí zasedání Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie – 29. listopadu 1945. Co se Británie týče, 8. 12. 1945 byl

¹³⁷ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 1/13/ 16/9-2

¹³⁸ Spojené království novou vládu uznalo 20. 3., Spojené státy 28. 3. a Sovětský svaz 29. 3. 1945. Těmito akty byla zároveň uznána Demokratická federativní Jugoslávie. V: VYKOUKAL, Jiří et. al. *Východ*. Libri, Praha 2000. Str. 789.

¹³⁹ Z vlády mezitím odešel Londýnem prosazovaný Ivan Šubašić. Na svojí funkci ministra zahraničních věcí rezignoval z důvodu nesouhlasu s politikou zbytku Titem vedené vlády. Jeho odchodem tak zmizelo poslední pojitko tehdejší jugoslávské vlády královskými vládami, které Království Jugoslávie reprezentovaly v exilu.

Londýn spraven o změně státního zřízení v Bělehradě. Spojené království změny politického a ústavního pořádku uznalo přesně o dva týdny později.¹⁴⁰

Se skončením války v Evropě zmizel i společný nepřítel, který spojoval zájmy Britského impéria a komunistů ve východní části Evropy. V Londýně to způsobilo rozsáhlé bilancování a přehodnocování vlastní zahraniční politiky. Na konci února 1946 se tak při debatě v dolní komoře parlamentu zvláště poslanci konzervativní strany v čele s Haroldem Macmillanem vyjadřovali ve smyslu, že ve Středozeví a na Středním východě jsou vzhledem k ruskému tlaku na tyto oblasti ve střetu anglické a sovětské zájmy. Především se tu jednalo o otázky Řecka a Itálie. Podle anglických konzervativců by mírová dohoda s Itálií, stejně jako její začlenění do struktur západního světa, měly být v zájmu Británie¹⁴¹

Tento nový pohled na státy, které byly ještě nedávno úhlavními nepřáteli Británie, plně zapadal do atmosféry poválečné Evropy, kdy se z bývalých spojenců stávali konkurenti v boji o ideologickou a politickou nadvládu nad zeměmi zotavujícími se z války. Tuto atmosféru velmi trefně vystihl Winston Churchill, tou dobou již nezastávající úřad premiéra Spojeného království, ve svém projevu na Westminster College v Missouri. 5. března 1946 zde v přítomnosti amerického prezidenta Harry Trumana prohlásil slavnou formuli o spuštění Železné opony napříč Evropou od Štětína do Terstu a důsledcích, které z jejího spuštění vyplývají. Tento historický projev se přímo dotkl i Jugoslávie, jelikož podle něj byla zahrnuta, stejně jako ostatní státy střední a jihovýchodní Evropy, s výjimkou Řecka a Turecka, do sovětské sféry vlivu. Z hovoru nicméně jasně vyplynulo, že přístav Terst zůstane na západní straně Železné opony.

Archivní dokumenty ukazují, že po konci války byla britská zahraniční politika vůči Jugoslávii zaměřena pouze na vyřešení problematiky Terstu a Julské krajiny. Při debatě v dolní komoře parlamentu dne 7. června 1946 bylo v souvislosti s Terstem připomenuto etnické hledisko, které při řešení rozhranění Julské krajiny prosazuje britská strana a které také bylo odsouhlaseno na podzimní schůzce ministrů zahraničí tří mocností v Londýně.¹⁴² Na základě toho byla do terénu Julské krajiny

¹⁴⁰ DAMIP, Politički Arhiv, 1946, Engleska, XXII/38

¹⁴¹ DAMIP, Politički Arhiv, 1946, Engleska, XXII/115-127

¹⁴² Londýnská konference ministrů zahraničních věcí SSSR, Spojeného království a Spojených států se konala ve dnech 11. září – 2. října 1945. Výše zmíněné rozhodnutí o rozhodujícím vlivu etnického

poslána komise, jejíž výsledky měly být prezentovány a aplikovány na další ministerské konferenci v Paříži. Názor Ernesta Bevina nicméně od začátku byl, že Terst je italské město v poměru 10 ku 1 ve prospěch Italů, a tak nelze připustit, že by byl přístav postoupen Jugoslávům.¹⁴³

V září 1945 mělo být v Londýně dohodnuto mimo jiné i to, že se z města stane mezinárodní přístav, který bude sloužit ve stejné míře Itálii, Jugoslávii i Rakousku. Britové proto byli velmi překvapeni a zaskočeni sovětským postojem na druhé pařížské konferenci ve dnech 15. 06. - 15. 07. 1946¹⁴⁴, kde byl odmítnut i návrh na kompromisní řešení.¹⁴⁵ Nakonec bylo dohodnuto, že na východ od tzv. „francouzské linie“ připadnou všechna území, která Itálie získala po první světové válce, Jugoslávii. Zároveň mělo být vytvořeno Svobodné území Terstu garantované Radou bezpečnosti OSN.¹⁴⁶

S odstupem je tedy možné tvrdit, že vliv Británie na dění na jugoslávském prostoru kulminoval v době, kdy byl Tito po Teheránské konferenci přiznán jako jeden ze spojeneckých nejvyšších velitelů. Winston Churchill poté svojí diplomatickou aktivitu soustředil na udržení monarchie v Jugoslávii skrze vytvoření koaliční vlády složené z představitelů královského exilu a zástupců partyzánského orgánu NKOJ. Poté, co byla tato vláda vytvořena a partyzánům tak v mezinárodním měřítku dána legitimita určit budoucí státoprávní uspořádání Jugoslávie, se již Britové mohli pouze snažit o korigování jugoslávských teritoriálních nároků vůči Itálii a Rakousku.¹⁴⁷ Lze tak říci, že podpisem mírové smlouvy s Itálií v únoru 1947

rozdělení při vytyčení hranice mezi Itálií a FLRJ bylo učiněno 19. září. V: DAMIP, Politički Arhiv, 1946, Engleska, XXII/3.složka, neočíslovaný záznam

¹⁴³ Itálii po válce hrozila také ztráta oblasti Jižního Tyrolska ve prospěch Rakouska. Když se řešila budoucnost Julské krajiny, západní spojenci také často argumentovali, že nemohou Itálii vzít jak podstatnou část Julské krajiny, tak i Terst a Jižní Tyrolsko. Špatných nálad v zemi by poté mohli využít místní komunisté

¹⁴⁴ Před touto konferencí se v Paříži konala ještě jedna, a sice v termínu 25. 04. - 16. 05. 1946.

¹⁴⁵ DAMIP, Politički Arhiv, 1946, Engleska, XXII/188-189

V tomto sovětském postoji je možné vidět velmocenskou politiku, kterou Stalin se západními spojenci v poválečné Evropě hrál. Existují jasné indicie, že SSSR ve skutečnosti nikdy neohodlala riskovat konflikt se Západem kvůli jugoslávským územním nárokům. Je tedy otázkou, zda Molotovovo odmítavé stanovisko k návrhům Západu v otázce Terstu nebylo pouhé divadlo pro jugoslávskou stranu. V: PIRJEVEC, Jože. *Jugoslavija 1918-1992*. Založba Lipa, Koper 1995. Str. 174.

¹⁴⁶ DAMIP, Politički Arhiv, 1946, Engleska, XXII/3.složka, neočíslovaný záznam

¹⁴⁷ Jak důležité bylo pro Winstona Churchilla udržení monarchie v Jugoslávii dokládají archivní dokumenty. Podle nich se Churchill v roce 1947 na svatbě princezny Alžběty uklonil králi Petrovi II. a prosil ho za odpuštění za to, že mu poradil, aby přistoupil na kompromis s maršálem Titem, což později vedlo k pádu monarchie. V: DAMIP, Politički Arhiv, 1947, Engleska, XXIX/136

končí britský vliv na dění na jugoslávském prostoru v období bezprostředně po ukončení válečného konfliktu.

Závěr

Fenomén Josipa Broze Tita a jím vedených jugoslávských partyzánů představuje zásadní téma pro prostor bývalé Jugoslávie i dnes – takřka dvacet let po jejím rozpadu. Jugoslávie vyšla z druhé světové války jako zcela nový stát. 4 roky okupace, národněosvobozeneckého boje a do jisté míry i občanské války změnilly na další 4 desetiletí největší balkánský stát k nepoznání. Změn zcela zásadního charakteru bylo mnoho. Ať už se jednalo o konec éry monarchie a začátek republikánského zřízení, změnu z nadále neudržitelného unitarismu na, pro tuto část Evropy netradičního, federativního uspořádání, úpadek buržoazních elit a vládnutí Komunistické strany Jugoslávie, či významné změny státních hranic na jadranském pobřeží a severozápadě Slovinska.

První výzkumná otázka ve znění „Jaké byly představy Titových partyzánů o poválečné podobě Jugoslávie a do jaké míry se tyto představy podařilo uskutečnit?“ tvořila základní osu výzkumu pro tuto akademickou práci. Důvodem byli právě partyzáni, kteří se postupem času stali udavatelem směru vývoje jugoslávského území, i když z hlediska mezinárodního práva nebyli legitimními představiteli Jugoslávie. Představy Tita a jeho národněosvobozeneckého hnutí o obnově Jugoslávie byly ve své oficiální formě formulovány na II. zasedání Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie v bosenských Jajcích na sklonku listopadu 1943. Vzhledem k tomu, že v průběhu roku 1943 byla zrušena Kominternu a komunistické strany byly Moskvou instruovány k vytváření lidových front se všemi protifašistickými a nezkompromitovanými elementy jednotlivých států, nastolení vlády komunistické strany nebylo oficiálně jedním z partyzánských cílů. Svoji roli v tomto sehrál mezinárodní kontext, kdy Stalin nepotřeboval horlivé komunisty, kteří by zhoršovali jeho obraz u západních spojenců. Stejně jako Stalin i partyzáni potřebovali udržovat dobré vztahy se Západem, který do budoucna sehrál zásadní roli při změně státoprávního pořádku v Jugoslávii. Ačkoliv tedy nebylo zavedení komunistického zřízení řečeno nahlas, nikdo znalý poměrů na jugoslávské půdě a v národněosvobozeneckém hnutí o tomto Titově cíli nepochyboval.

Oficiální cíle partyzánského hnutí a jeho „válečného parlamentu“ AVNOJ byly odrazem problémů, se kterými se Království Jugoslávie potýkalo po celou dobu své meziválečné existence. Patřilo mezi ně především vyřešení otázky statusu

Chorvatska a přímořských území obývaných Chorvaty, která musela být po první z velké části postoupena Itálii. Stejný problém, a sice připojení Slovinci obývaných území v nejzazší části severovýchodní Itálie a jižní části Rakouských Korutan, si přál vyřešit i druhý katolický národ v Jugoslávii. Černohorci a Makedonci zase toužili po přiznání existence svojí národnosti a získání rovnoprávného postavení s třemi konstitutivními národy meziválečného království. V případě Makedonců tu byla i dlouhotrvající otázka sjednocení historického regionu Makedonie, který byl už od Balkánských válek rozdělený mezi Řecko, Bulharsko a Srbsko, respektive Jugoslávii.

Lze tedy říct, že ze státoprávního hlediska spočívala hlavní partyzánská představa v nahrazení unitarizmu federalistickým uspořádáním, spočívajícím ve vytvoření 6 federativních republik se svojí samosprávou. Důležitým bodem partyzánské koncepce obnovy Jugoslávie bylo také nahrazení monarchie, jež byla velkou většinou obyvatelstva vnímána jako prvek, který národy Jugoslávie obrací proti sobě navzájem.

Co se korekce státních hranic týče, názorně partyzánskou představu vystihuje Ribarův výrok z Jajců: „Od Terstu do Černého moře“. Bereme-li tuto formuli jako maximalistické řešení teritoriálních změn, je třeba konstatovat, že jej nebylo dosaženo. Terst partyzáni sice v posledních dnech druhé světové války obsadili dříve než západní spojenci postupující z italského vnitrozemí, avšak vývoj situace bezprostředně po válce Terstu samotnému nejprve určil osud svobodného území pod správou OSN a později se přístav opětovně stal součástí Itálie. Do Černého moře se Jugoslávie při pokusech vyřešit Makedonskou otázku taktéž nerozšířila. Zamýšlený projekt federace Jugoslávie s Bulharskem zkrachoval na Stalinově strachu z přílišného vzrůstu moci maršála Tita, který by vládce Kremlu mohl ohrozit na pozici vůdce komunistického světa. Představa spojení Vardarské a Egejské Makedonie nebyla zrealizována, protože narazila na velmocenskou politiku, která Řecko ponechávala ve sféře vlivu Spojeného království, které jakékoliv úpravy hranic v neprospěch Atén nehodlalo připustit. Na rozdíl od jihu jugoslávského území, kde ke změně státních hranic nedošlo, byla na západě a severozápadě země připojena rozsáhlá území obývaná z většiny jihoslovanským živlem. Chorvatsku po konci války patřilo celé východní pobřeží Jadranu od Dubrovníku k Istrii. Na sever od ní získali Slovinci pás slovinského Přímoří, na které navazovalo Benešské Slovinsko a oblasti Gorice.

V rovině státoprávní se dá bez nadsázky říci, že partyzáni trpělivou a obratnou politikou dosáhli všeho, co si během války vytyčili za cíl. Získali mezinárodní uznání svého národněosvobozeneckého hnutí jakožto legitimního představitele Jugoslávie, monarchii nebyla dána šance na návrat do země a po prvních volbách byla vyhlášena Federativní lidová republika Jugoslávie, ve které měli až do jejího rozpadu hlavní slovo jugoslávští komunisté.

Druhá výzkumná otázka byla formulována „Shodovaly se některé z partyzánských představ s koncepcemi exilových královských vlád?“. Vezmeme-li v potaz, že Jugoslávská královská vláda, byť v exilu, považovala sama sebe za jediného legitimního představitele, je zbytečné hlouběji rozebírat, že v otázce zachování monarchie jakožto státního systému, neproběhla v průběhu války žádná změna. Co do státoprávního uspořádání nastal v kruzích jugoslávského exilu během války posun. Na začátku válečného konfliktu totiž představitelé exilové vlády vůbec nepřipouštěli diskuzi o unitaristickém uspořádání země. I když se však postupem času se však začali přiklánět k federalismu, z archivních dokumentů není jasné, kolik republik by federaci mělo tvořit. Z jisté rigidity královského režimu se lze domnívat, že status federace by byl jakožto republikám původních tří konstitutivních národů poskytnut pouze Slovinsku, Chorvatsku a Srbsku. V rovině administrativního uspořádání a státního zřízení se tak představy exilových vlád takřka vůbec neshodovaly s vizemi AVNOJ.

V otázce podoby státních hranic byly vize jugoslávské exilové vlády mnohem blíže partyzánským koncepcím, než v rovině státoprávní. Jugoslávští royalisté totiž v průběhu války velmi konkrétně specifikovali, která území by měla být k jihoslovanskému státu připojena na úkor Itálie. S výjimkou oblasti Korutan se představy královského exilu v teritoriálních nárocích vůči Itálii takřka shodovaly s těmi partyzánskými. Rozdílnost názorů se však projevila v přístupu k makedonské otázce. Na rozdíl od partyzánů, královský režim pokládal tuto otázku za uzavřenou a do budoucna bez nároku na územní korekci. To, že žádná z exilových vlád neměla v plánu revizi jižní hranice za účelem vyřešení Makedonské otázky dokládá i fakt, že s řeckou královskou vládou premiéra Tsuderose byla na přelomu ledna a února roku 1942 v Londýně vypracována a podepsána smlouva o formování Balkánské unie. Taková smlouva by nemohla vzniknout za předpokladu, že by jeden ze signatářů

zamýšlel teritoriální pretenzi vůči druhé straně.¹⁴⁸ Celkově tak lze říci, že jugoslávské exilové vlády by s partyzány našly společnou řeč pouze v otázce rozšíření jugoslávského území do Julské krajiny a pobřežních oblastí Jadranu. V ostatních případech byly vize královského exilu a komunistických partyzánů diametrálně odlišné.

Odpověď na třetí výzkumnou otázku, „Jaká byla role spojeneckých velmocí při vytváření a především při následných snahách o uskutečňování zmíněných představ představitelů jihoslovanského státu?“, je velmi komplexní, jelikož spojuje dohromady působení 3 různých činitelů. Jugoslávie byla, stejně jako zbytek Balkánského poloostrova ze strany USA a SSSR uznána jako sféra vlivu Spojeného království. Až do okamžiku, kdy bylo nezpochybnitelné, že partyzáni jsou hlavní vojenskou silou na jugoslávském prostoru a po válce by buržoazie ztělesněná exilem neměla šanci zasáhnout do dění v Jugoslávii, se Londýn snažil podporovat výlučně Jugoslávské královské vlády v exilu. Ve snaze zachránit Jugoslávskou monarchii tak byla Brity zprostředkována dohoda Tito-Šubašić, která měla zabránit komunistické hegemonii v Jugoslávii. I když Stalin partyzánskou představu o změně státního zřízení i administrativního rozdělení Jugoslávie neoficiálně podporoval, protože to znamenalo komunistickou vládu v největší balkánské zemi, za účelem zachování dobrých vztahů se západními spojenci nicméně i Sovětský svaz podporoval realizaci dohody z Visu.

V otázce změny jugoslávských hranic byly zainteresovány všechny tři velmoci. Spojené království od konce roku 1944 využívalo procentové dohody mezi Churchillem a Stalinem z října 1944, aby zabránilo narušení celistvosti řeckého území v oblasti Egejské Makedonie. Britové se spolu s Američany také ze všech sil snažili, aby Jugoslávské teritoriální zisky na úkor Itálie v konečném důsledku nezahrnovaly kromě jiných i přístavní město Terst.

Právě situace okolo Terstu nejlépe ukázala první kontury nadcházející Studené války. Západní spojenci se tu dostali do vážného sporu s Titovou Jugoslávií, který vyvrcholil sestřelením amerického letounu, jehož zahynulé posádky jsou mnohými považovány za první oběti Studené války. Jugoslávské snahy o vyřešení dlouholetého problému rozdělené Makedonie vytvořením federace s Bulharskem

¹⁴⁸ Archív Jugoslávie, fond 103 Emigrantska vlada, 54/260/ 1/5-77

způsobily i dosud nevídanou situaci. Počáteční podpora Sovětského svazu projektu Balkánské federace však postupem času přešla k ostrému nesouhlasu a v konečném důsledku i snaze ostrakizovat Jugoslávii z východního bloku.

Co do vnitropolitického a zahraničněpolitického vývoje znamenala pro Jugoslávce éra vymezená roky 1941 a 1948 do té doby nejbouřlivější období v jejich historii. Změny sociálního a politického charakteru, které proběhly právě za zmíněných 7 let, měly poznamenat vývoj Jugoslávie na dalších 40 let – tedy takřka až do jejího rozpadu.

Summary

Josip Broz Tito and his Partisans have illustrated one of Yugoslavia's most important chapter. Their visions of postwar Yugoslavia consisted in abolishing monarchy, federal arrangement and enlargement to territories of neighboring states inhabited mainly by Yugoslav nations. Although the Partisans were the decisive military power on the territory of Yugoslav territory, they were not recognized by the international community. The right to legitimately represent the Yugoslav people belonged until March 1945 exclusively to the Yugoslav royal government and to King Peter II. On 7th of March a united government of Yugoslav Royalist and Partisans was formed. Since this very moment the Allies recognized Tito's both military and political power.

Furthermore, during the war the Yugoslav governments in exile formulated their own conception of postwar Yugoslavia, which was based on legacies of monarchy, some form of federal arrangement and enlargement of Yugoslavia to Julian March and all over eastern part of Adriatic coast. These conceptions were formulated very precisely in spite of the fact that the exiled government did not have any military means how to achieve them. It is important to say, that although the united government was created, the conception of the Royalists and Partisans of postwar Yugoslavia corresponded only in the aim to enlarge the country to the Italian part of Adriatic coast. Otherwise their visions were quite different.

A very important factor in realizing Yugoslavs' visions of postwar arrangement of Yugoslavia was the influence of the Great powers. The United Kingdom and Soviet Union especially led a very proactive policy with regards to the internal developments in Yugoslavia. As archive documents show, had Winston Churchill not prevented Tito Yugoslav ambitions, Greece might have lost the Aegean part of Macedonia to Yugoslavia and Italy would have lost Trieste. On the other hand, Stalin's intervention stopped the project of Balkan Federation between Yugoslavia and Bulgaria.

The period between 1941 and 1948 doubtlessly signifies the most important epoch in Yugoslav history. Yugoslavia entered this period as a unitary monarchy and left it as a federal republic under communist rule. Nonetheless, due to Tito-Stalin

split was communist Yugoslavia ostracized from the Eastern bloc. Until its break-up Yugoslavia was to stay in a so called “grey zone” between the West and East.

Seznam použitých pramenů a literatury

Primární zdroje

Archiv Jugoslávie

Fond 103 Emigrantska vlada

Fond 507 CK KPJ

Fond 730 NKOJ

Diplomatický archiv Ministerstva zahraničních věcí Srbska

DAMIP, Politički Arhiv, 1945 – 1948, Severna Amerika

DAMIP, Politički Arhiv, 1945 – 1948, SSSR

DAMIP, Politički Arhiv, 1945 – 1948, Engleska

Odborná literatura

BOGETIĆ, Dragan. DIMITRIJEVIĆ, Bojan. *Tršćanska kriza 1945 – 1954*. Institut za savremenu istoriju, Beograd 2009.

DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé. Díl I*. Karolinum, Praha 2004.

KATSANOS, Konstantinos, PANTELIĆ, Nada. *Makedonsko pitanje u jugoslovensko-grčkim odnosima*. Arhiv Jugoslavije, Beograd 2012.

KLJAKOVIĆ, Vojmir. *Drugo zasjedanje AVNOJ-a i saveznici*. V: *Nastava povijesti br.3-4/1978*, Školska knjiga Zagreb, Zagreb 1978.

PETRANOVIĆ, Branko. *Balkanska federacija 1943-1948*, Zaslun, Beograd 1991.

PETRANOVIĆ, Branko. *Bitka za Banjaluku i opšti vojno-politički kontekst situacije na Balkanu u Septembru 1944*. Univerzitet „Đuro Pucar Stari“ Banjaluka, Banjaluka 1985.

PIRJEVEC, Jože. *Jugoslavija 1918-1992*. Založba Lipa, Koper 1995.

PIRJEVEC, Jože. Trst je naš! : boj Slovencev za morje (1848-1954).

PLENČA, Dušan. Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svejtskog rata. Institut društvenih nauka, Beograd 1962.

RIDLEY, Jasper. Tito – životopis otce Jugoslávie. Dialog, Liberec 1995.

VYKOUKAL, Jiří et. al. Východ. Libri, Praha 2000.